

84. 032. 1971
К 959

Н. П. КУЧИЯК ла К. А. БЕДРЕЕВ

АЛТАЙ ТИЛ

БАШТАМЫ ШКОЛДЫҢ
2-чи КЛАССЫНА УЧЕБНИК

ОБЛНАЦИЗДАТ
1951

63930 xp

26-1

8PC

Михалков, Сергей.
Высокое призвание писателя.
Коммунист, 1966, № 14, с. 69—77.

33

к-88

Н. П. КУЧИЯК ла К. А. БЕДРЕЕВ

АЛТАЙ ТИЛ

ГРАММАТИКА, ЧЫН БИЧИИРИ ЛЕ ТИЛДИ
ТЕМИКТИРЕРИ

БАШТАМЫ ШКОЛДЫН
2-чв КЛАССЫНА УЧЕБНИК

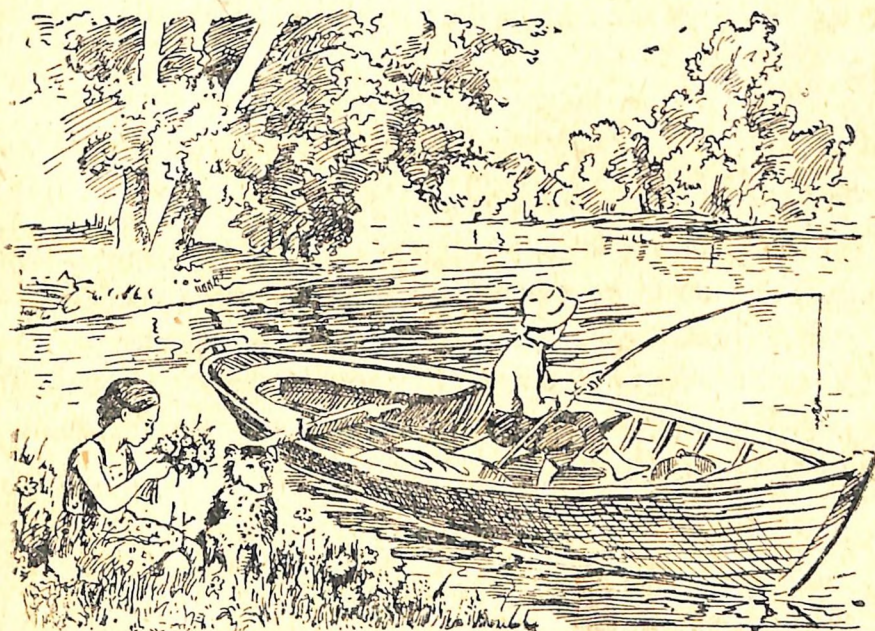
Горно-Алтайский облОНО жөнтөгөн.

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
Горно-Алтайск * 1951

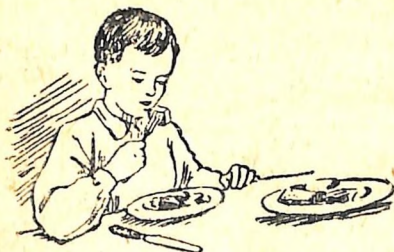

1 §. Журук аайынча куучын өткүрери.

Уулчак неде отуры?
Ол нени эдет?
Ол балыкты неле тудат?
Жаратта кем отуры?
Кызычак колбана нени

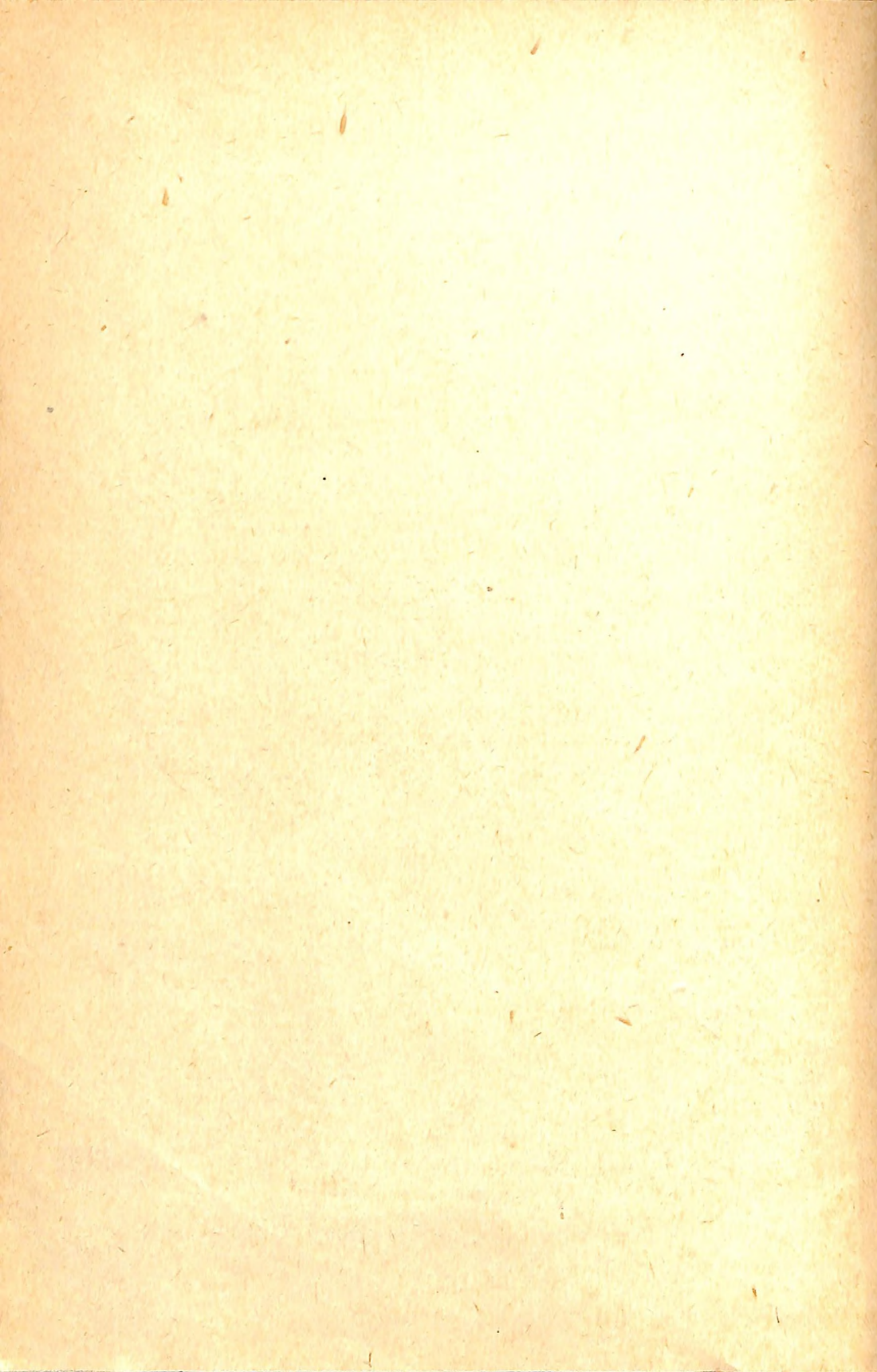
тудунып алган?
Онын жанында не отуры?
Слер мыны ончозын
кайдан билип алдыгар?

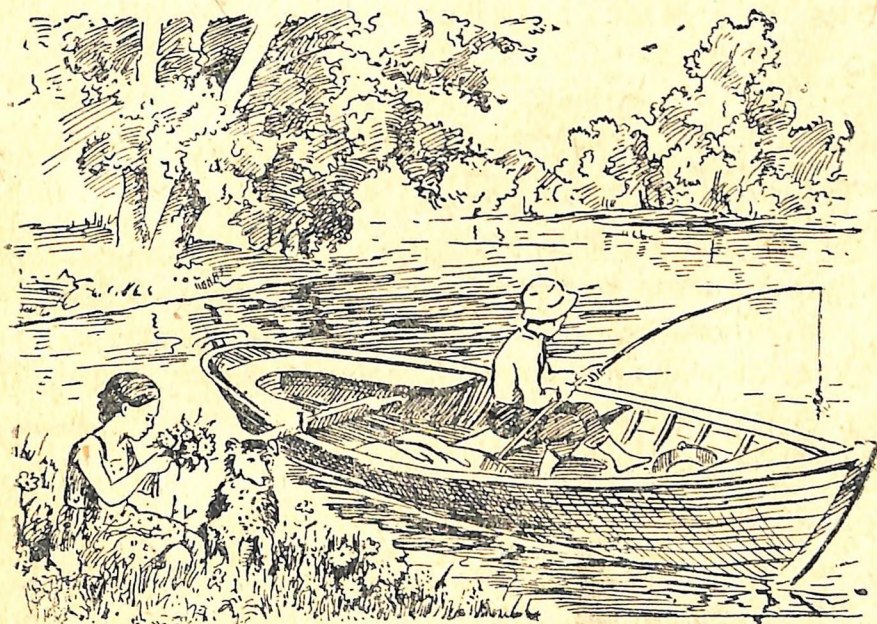
Уулчак нени эдип отуры?

Кызычак нени эдип туру?

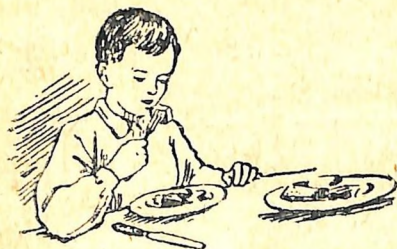

1 §. Журук аайынча куучын өткүрери.

Уулчак неде отуры?
Ол нени эдет?
Ол балыкты неле тудат?
Жаратта кем отуры?
Кызычак колына нени

тудунып алган?
Онын жанында не отуры?
Слер мыны ончозун
кайдан билип алдыгар?

Уулчак нени эдип отуры?

Кызычак нени эдип туру?

Кижн бойынын сананганын, көргөнин, укканын сөстөрлө айдар эмезе бичиир аргалу.

Кижн бойынын шүүлтезин куучын-эрмек ажыра айдып жат. Куучын-эрмек сөстөрдөн бүдет.

Кандый бир шүүлтени учына жети-
ре айдып турган бир канча сөстөрдн
эмезе жаңыс та сөсти эрмек деп айдар.

*Эңир. Тым. Улус уйуктайт. Деревненин учында
ийт үрөт. Жылу эзин согот. Эртең колхозчылар жалан
ишине барар.*

Бу үзүкте канча эрмек? Баштапкы ла экинчи эрмектерде канча сөс? Учынчи ле төртүнчи эрмектерде канча сөс? Бежинчи эрмекте канча сөс? Баштапкы ла экинчи эрмектерде не керегинде айдылган? Учынчи ле төртүнчи эрмектерде кем, не керегинде айдылган? Алтынчы эрмекте кем керегинде айдылган? Эрмек дегени не?

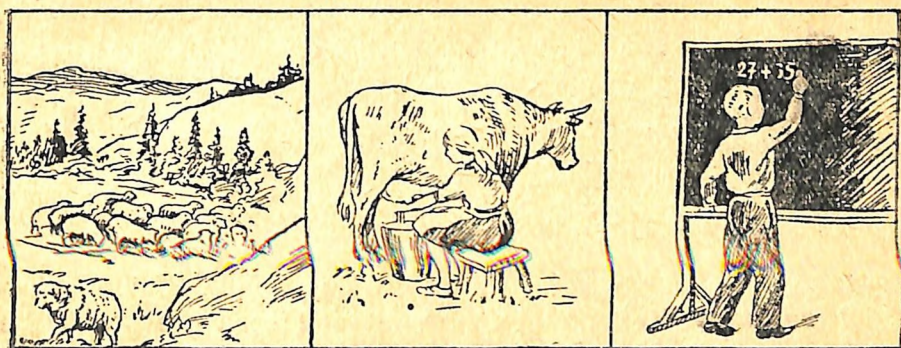
2 §. Эрмек ле сөстөр.

Кызычак јунунат.

Уулчак бичик
кычырат.

Бөрү кырды
төмөн мантайт.

Туунын эдегинде
койлор жүри.

Тана уй саап
отуры.

Ўренчик бодолго
бодоп туры.

Төртинчи ле бежынчи страницаларда канча журук? Олордын алдында канча эрмек?

Ол эрмектерди журуктардын турганы аайынча ээчий-деечий кычырыгар.

Баштапкы журуктын алдындагы эрмекте кем керегинде айдылган?

Ўчинчи журуктын алдындагы эрмекте не керегинде айдылган?

Төртинчи журуктын алдындагы эрмекте не керегинде айдылган?

Алтынчы журуктын алдындагы эрмекте кем керегинде айдылган?

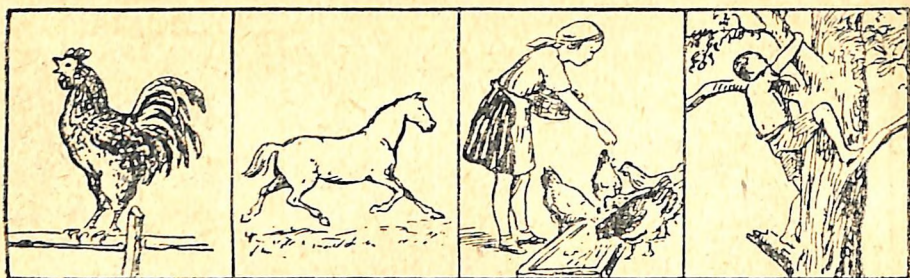
Кычырарда кажы ла эрмектин учында кижинин ўни токтой тўжет.

Бичиирде эрмектин учына точка тургузар учурлу.

Точканын кийининде кажы ла эрмектин баштапкы сөзин **јаан буквадан** баштап бичиир учурлу.

1 таскаду. Бу эрмектерди кычырыгар. Кажы ла эрмектин кийининде токтой тўжўп турыгар. Эрмектерди бичип алыгар.

Кўс келди. Тўш кыскарды. Агаштын бўри тўжер болды. Ўлўн саргара берди. Куштар жылу јерлер јаар ууланды. Балдар школго баргылады.

2 таскаду. Кажы ла журукка бир эрмектег сананып алала, олорды айдып беригер. Онын кийининде бичип алыгар. Бичиирде кажы ла эрмектин учына точка тургузарын ундубагар.

3 таскаду. „Күс“ деп стихти кычырыгар.

К ү с.

Коныр ондү күс келди. Олөн, чечек кургады. Кобы јерде јадаган аш там койулып јажарды.	Эртен-энир колхозто машиналар күркүрейт. Колхозчылар мөрөйлөжип, планды ажыра бүдүргилейт.
---	--

Бу стихти учына јетире айдылган канча шүүлтеге бөлүүр аргалу?

Ондо канча эрмек?

Баштапкы эрмекте не керегинде айдылган?

Экинчи эрмекте не керегинде айдылган? Не кургады?

Үчинчи эрмекте не керегинде айдылган? Не јажарды?

Бежинчи эрмекте кем керегинде айдылган?

Баштапкы эрмекте канча сөс? Экинчизинде канча?

Үчинчи эрмекте канча сөс? Төртинчи ле бежинчи эрмектерде канча?

4 таскаду. Бу стихти угуза кычырыгар.

Күүктин үни угулбайт.

Кара баарчык јүре берди.

Канаттарын талбайтып,

кара чилен уча берди.

Стихте канча эрмек? Кажы ла эрмекте канча сөс?

5 таскаду. Куучынды кычырала, ондо канча эрмек барын айдып беригер. Онын кийининде керектү жерлерде точка тургузып, куучынды бичип алыгар.

Чечек городто журтайт ол экинчи класста үренет онын адазы заводто иштеп јат энези столовыйда иштеп јат Чечек үйде энезине болужат.

Бу куучында канча эрмек?
Баштапкы эрмекте канча сөс?
Бежинчи эрмекте канча сөс?

6 таскаду. Эки сөстөн бүткен эрмектер сананып алала, айдып беригер.

7 таскаду. Уч сөстөн бүткен эрмектерди күс, кыш, школ керегинде бойыгар сананып алала, айдып беригер.

3 §. Сөстинг үйези.

Аш. Көс. Эч-ки. А-рыш. Кө-нөк. Та-рыс-ка.

Бу сөстөрдү мында бөлүгени аайынча јарт айдып кычыра-ла, бичип алыгар.

|| Сөстөр үйелерге бөлүнүп јат.
Сөстө канча үндү табыш бар, анча ок ||
үйе болор.

Стихти кычырыгар.

Огородтын ажы бышты.
Балдар эрчимдү иштенди.
Школ јанында олоордын табыжы
куштар чуркурагандый билдирди.

8 таскаду. Сөстөрдү үйелери аайынча чийүчекле бөлүп, өрөгү стихти бичип алыгар.

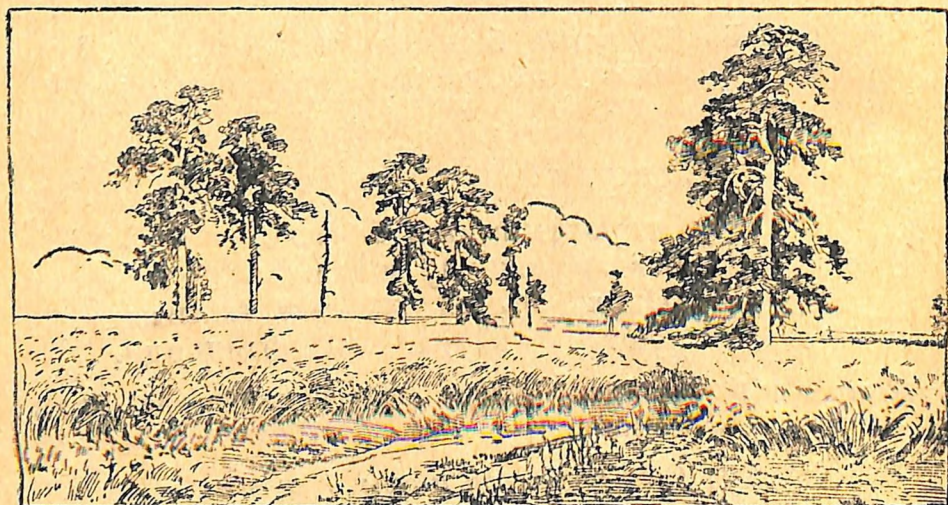
Көргүзү: *О-го-род-тын а-жы быш-ты.*

9 таскаду. Сөстөрдү үйелери аайынча чийүчекле бөлүп, стихти бичип алыгар. Бичип алганыгарды ончогор кожо кычырыгар.

Өрө өскөн дуб агаштын
јажыл өндү бүрлери
аш бүдетен јерлерди
күйгектерден корузын!

Јурукта кем јуралган? Олор нени эдип јадылар? Јурукта
база не јуралган?

К ы р а.

Кырам, менин кырам,
алтын ошкош ажым!
Мажакталып сен өзөдин,
күнге изип, быжадын.

Салкын сени соккондо,
мажактарын јайканат,
көк талайдын үстиндеги
толкулардый јайылат.

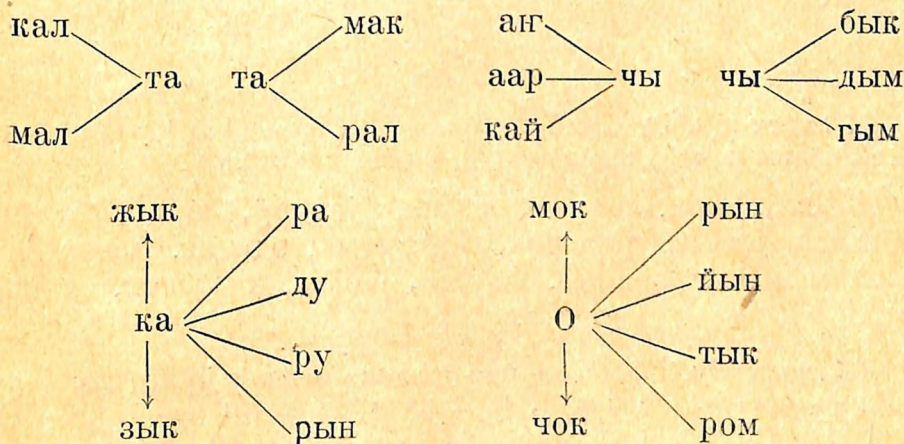
10 таскаду. Сөстөрдү үйелери аайынча бөлүп, стихти бичип алыгар.

11 таскаду. Бу сөстөрдү кычырала, олордо канча үйе барын айдып беригер.

Кас, тос, эт, јес, тал, ыш, түн, баш, тон.
Одын, самын, салда, казан, кејир, токум.
Башкару, најылык, комургај, сыгырган.
Адаручы, трактористтер, алабуга, тегенектер.

|| Сөстөр јаныс та үйелү, эки де, үч те оноң до ||
көп үйелү бөлүп јат.

4 §. Сөстин үйелеринен сөстөр бүдүрери.

12 таскаду. Эки үйелү сөстөрдүн баштапкы үйези берилген; бу төмөниги схема аайынча сөстөрдүн экинчи үйезин бойыгар таап бичигер.

Карузына керектү үйелер: ба, лык, ка, ме, ке, ден, га, рек.

13 таскаду. Эки үйелү сөстөрдүн экинчи үйези берилген; сөстөрдүн баштапкы үйезин бойыгар таап бичигер.

>ра

>та

>так

Карузына керектү үйелер: ту, каш, мал, кы, кал, быш.

5 §. Сөсти бир жолдон экинчи жолго көчүрери.

1. Сөсти бир жолдон экинчи жолго жаңыс ла үйелери аайынча көчүрер учурлу:

ка-ду, кө-лөт-кө, жы-мырт-ка.

2. Сөстин баштапкы үйези жаңыс буквадан бүткөн болзо, оны азыйгы жолунда жаңыскан артырбай жат; ондый учуралда мынайда көчүрер керек:

ада-ру

ула-ма

14 таскаду. Бу сөстөрдү, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүп, бичип алыгар.

Үзени, туза, салкын, кебис, жетиру, өркө, чиби, обызын, јелим, јалбырак, боромтык, әдиске, Санабай, аланчык, бөрүк, көчө, калбак, јабага, келескен, идирген.

15 таскаду. Сөстөрдү бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүп, бу стихти бичип алыгар.

Агаштын сары јалбырагын
күски салкын таркатты.
Аш беретен планын
колхоз эрте божотты.

16 таскаду. Бу берилген сөстөрдүн бир жолдон экинчи жолго көчүрилбес сөстөрдү бичип алыгар. Олор ненин учун көчүрилбей турганын јартап айдып беригер.

Азык, казык, одын, Кадын, баш, баштык, көрүк, өтөк, арал, тарал, алу, балу, эжик, тежик, өмүр, көмүр, эмик, кеме, ырыс, тымык, эне, темене, ыш, табыш, калып, алып, амыр, тамыр, үзүк, кузук, азырал, улус, булут, кын, кындак, акча, ару, түндүк.

К ө р г ү з ү: *Бир жолдон экинчи жолго көчүрилбес сөстөр: азык, одын,...*

17 таскаду. Сол жанындагы столбикте баштапкы үйези жаңыс буквадан бүткөн сөстөр берилген; оларды, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөлүп, сол жанындагы столбикке бичигер.

азырал	азы-рал
үредү	
амалу	
удурум	
өбөгөн	
огурчын	
ичеген	

3. Сөсти бир жолдон экинчи жолго көчүрерде, *й* букваны онон озо турган буквадан айрыбас учурлу:

кай-мак, жай-дак, уй-ку ой-мок.

4. Же сөстө *й* буква үндү буквалардын ортозында турза, оны ээчий турган үндү буквадан айрырга жарабас. Ондый сөстөрдү мынайда көчүрер керек:

ко-йон, та-йак, би-йик, ка-йык, жү-йүк.

18 таскаду. Эрмектерди кычырыгар. Ортозында *й* буква сөстөрдү, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөлүп, бичип алыгар.

Ак кар кейде айланат. Жойгоннын төзинде койон отуру. Агаштар, жаландар терен уйкуда. Энем кайырачактын ичинен кайчы ла оймок алды. Эки уулчак агаштын ортозыла барадала, айуга учурадылар. Сайму айагына толтыра тийингат терип алды. Алтайдын тайгаларында не ле жүзүн андар бар.

19 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; **й** буквалу сөстөрдү, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөлүп, бичигер.

1. Бистин айылыбыска солун кижиге келген. 2. Уйдын туйгагы эки айры. 3. Байтан жестем меге калайлаган чөйгөн сыйлап берди. 4. Кайыр туунын бажында кар жайгыда да кайылбаган. 5. Кайын саргара берди. 6. Айдын түндө сүрекей жарык болгон.

5. Эки түнөй туйук буквалар коштой турза, олардын бирүзүн азыйгы жолунда артырып, экинчизин жаны жолго көчүрүп жат: *бирик-кен, ак-кан, ат-ту, түн-нин, аймак-ка.*

20 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; эки түнөй туйук буквалу сөстөрдү, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөлүп, бичигер.

1. Мен экинчи класста үренип турум. 2. Күннүн чогу изү тийет. 3. Почтальон телеграмма экелди. 4. Тузакка койгон кабылды. 5. Анчылар жорукка атандылар. 6. Колло бичигенин малтала да кезе чаап болбозын. 7. Өзөккө таң атту бир кижиге түшти. 8. Оттон, суудан жалтанбас адым менин бар эмей.

21 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; карарта базылган сөстөрдү бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөлүгөр.

1. Энем учук катты. 2. Жерди азыйда абылла иштейтен. 3. Тынтын бүри ийнеди. 4. Энези уулчагына эттү мүннен уруп берди. 5. Бөрү анчылардан жажынар жер таппады. 6. Уулчак сууга өткөн кийимин кургатты. 7. Көк буканы чанакка жектилер.

7. Эки түней үндү буква коштой турза, оло-
ды бөлүүрге жарабас:

жуун
жит
көөш

жуун-дар
жит-тер
көөш-төр

22 *таскаду*. „Салкын“ деп стихти кычырыгар, эки түней
үндү буквалар коштой турган сөстөрдү бичип алыгар.

САЛКЫН.

Салкын араай өнөлөп,	наҗы боро кушкашты
каалганы ачып ийди,	ненин де учун кезетти.
садка эзин жетирип,	Канаттарын жайып алып,
жажыл бүрин жайкады.	кайдаар да ууланды.
Јодронын бүриле	тозынла жарыш эдип.
эмеш ойноп ийеле,	торт көндүре уча берди.

23 *таскаду*. Эки түней үндү буквалу сөстөрдү бичип
алала, олоордын бир јолдон экинчи јолго көчүрилер-көчүрил-
безин айдып беригер.

Аарчы, буур, ороон, наадай, јуучыл, туулы, куу-
чын, куулы, күүн, шоор, јаантайын, шаашкак.

6 §. Табыштар ла буквалар.

Адару.

Бу сөстө канча үе? Онын баштапкы үйезинде канча та-
быш? Экинчи ле үчинчи үйелеринде канча табыш?

Бичиирде табыштарды букваларла темдектеп
јат. Алтай алфавитте 37 буква.

Буквалардын турган аайын ла олоордын айды-
ларын үренип алар керек.

А л ф а в и т.

Аа Бб Вв Гг Дд Јј Ее Ёё
а бə вə гə дə је е ё

Жж Зз Ии й Кк Лл Мм
жə зə и й ка əл əм

Нн н' Оо Ъџ Пп Рр
əн əн' о ђ пə əр

Сс Тт Уу Ўў Фф Хх Цц
əс тə у ў əф ха це

Чч Шш Щщ ъ Ыы ь Ээ
че ша ща кату ы јымжак э
темдек темдек

Юю Яя
ю я

Алфавитти үренип алала, книгадаң көрбөй, айдып беригер.
Кандый буквалар уңдүлөр деп адалып јат? Олорды тоолоп
айдып беригер.

Кандый буквалар туйуктар деп адалып јат?

Олордын тоозы канча?

Кандый буквалар табыштарды темдектебей јат?

24 таскаду. Бу сөстөрдү алфавит аайынча бичип алыгар.

Байрам, јака, өрүм, көлөскө, чаазын, сөзлик, мүөс,
ийт, эмеген, нөкөр, алтам, омуртка, угузу, үркене, те-
нери, шалтырак, ыш.

25 таскаду. Балдардын аттарын алфавит аайынча бичип
алыгар.

Сазон. Карп. Иван. Чечек. Торколой. Ангчыбай.
Баланка. Жажынай. Орой. Эркелей. Ыскүзек. Настан.
Мақыш. Дуния. Вова.

26 таскаду. Алфавиттин он беш буквазына бир сөстөн бойыгар саванып алыгар. Кандый буквалардан сөстөр башталбай жат?

27 таскаду. Слердин класста үренип турган балдардын аттарын алфавит аайынча айдып беригер. Онын кийининде балдардын аттарын алфавит аайынча бичип алыгар.

К ө р г ү з ү: *Бистин класстагы үрениктердин аттары: Аня, Байкал,...*

28 таскаду. Бу сөстөрдү кычырыгар.

Көс. Тиш. Кыра. Тетрадь. Письмо.

Табыштардын ла буквалардын тоозы бастыра сөстөрдө түнөй бе?

Тиш деп сөстө канча буква? Канча табыш?

Тетрадь деп сөстө канча буква? Канча табыш?

Письмо деп сөстө канча буква? Канча табыш?

Табыштардын тоозы ла буквалардын тоозы кезик сөстөрдө түнөй эмес болуп жат.

29 таскаду. Сөстөрдү кычырала, кажы ла сөстө канча буква, канча табыш барын айдып беригер.

Октябрь. Пальто. Фонарь. Лагерь.

7 §. Жаан буквалар.

Буквалар жаан да, кичинек те болор. Жаан букваларды **прописной** деп айдар, кичинектерин **деше строчной** деп айдар.

Жаан букваны эрмектин бажында бичип жадылар, темдектезе: *Колхозто трактор бар. Ол сүрекей жүчтү. Оны кандый ла иште тузаланар аргалу.*

30 таскаду. Куучынды бичип алыгар; керектү жерлерде точка тургузып, жаан буква бичип турыгар.

Чымалы ла чарак.

Чымалы чарак таап алды чаракты ол бойынын уйазы жаар сүүртеди же чарак уур болгон чымалы оны апарып болбоды ол нөкөрлөрин кычырып алды нөкөрлөриле кожо чаракты уйазына апарды

Кижинин адын, адазынын адын ла өбөкөзин
јаан буквадан баштап бичиир учурлу: *Теледеков
Александр Санаевич, Ангчыбаев Чот Улакович.*

31 таскаду. „Јакшы нөкөрлөр“ деп куучынды кычырала, озо баштап кызычактардын аттарын, онын кийининде уулчактардын аттарын бичип алыгар. Үч кызычактын ла үч уулчактын аттарын бойыгар таап бичип алыгар.

Јакшы нөкөрлөр.

Санааш ла Тана баштапкы класста үренедилер, Чын-
дый ла Роза дезе—төртинчи класста.

Бир катап Санааш ла Тана школдон јанып келет-
кендер. Олордын айылы кара суучактын ары јанында
болгон. Је јанмырдын суузына суучак тын јаанаган.
Балдар оны кечип болбой тургылады.

Чындый ла Роза келдилер. Чындый Санаашты, Роза
дезе Тананы јүктенеле, кичинек нөкөрлөрин кечирип
салдылар.

32 таскаду. Бу куучынды кычырала, мында кандый сөс-
төр јаан буквадан бичилгенин јартап айдып беригер.

Менин адым—Такша. Өбөкөм—Эртечинов. Менин
адамды Сартакпай Көкүлевич деп адагылайт. Энемди
Тайана Озочиновна деп адагылайт. Кукаш ла Темдү—
менин карындаштарым. Оля ла Чачак—сыйындарым.
Таадамды Көкүл Шонкорович деп адагылайт.

33 таскаду. Слердин класстагы үренчиктердин списогын
алфавит аайынча тургузып алыгар. Өбөкөлөрин ле аттарын
бичигер.

К ө р г ү з ү: *Адаров Федя, Берегошева Аня.*

34 таскаду. Келер недедеде дежурить эдер балдардын
списогын төмөниги көргүзү зайынча тургузып алыгар.

1 октябрь	понедельник	Кыдыев Эмил
2 октябрь	вторник	Тадыева Зоя

Городтордын, деревнелердин, журттардын ла оромдордын аттарын жаан буквадан баштап бичиир учурлу: *Горно-Алтайск город, Эликманар журт, Бакалу деревне, Ленинский ором, Пушкинский ором.*

35 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, бичип алыгар. Городтордын, деревнелердин, журттардын аттарынын алдыла чийү тартыгар.

1. Горно-Алтайск город азыйда Улалу деп кичинек деревне болгон. 2. Майма журт Кадын суунын жаказында туры. 3. Атту-чуулу орус изобретатель Иван Иванович Ползунов Барнаулда журтаган. 4. Мен адамла кожо Бийск городко жүргем. 5. Нөкөримнин чыккан жери—Камлак деп деревне.

36 таскаду. Стихти бичийле, наизусть үренип алыгар.

Албатыны бир билеге
улу Ленин бириктирген.
Ада Сталин бистерге
килемјизин јетирген.

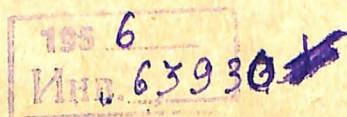
37 таскаду. Куучынды кычырала, ондо кандый сөстөр жаан буквадан бичилгенин жартап айдып беригер.

Шебалин журт суунын он жаказында туры. Журтта эки жаан ором бар: Советский ле Октябрьский. Советский оромдо школ ло журтсовет бар. Школго балдар Апшыйактудан, Каспадан, Бешпелтирден база онон до өскө деревнелерден келип үренедилер. Бийск город жаар Шебалин ажыра тракт јол барган.

Суулардын ла туулардын аттарын жаан буквадан баштап бичиир учурлу:

*Кадын, Бий, Урсул, Чарас — суулар.
Чаптыган, Адыган, Колгуты — туулар.*

38 таскаду. Эрмектерди бичип алала, суулардын аттарынын алдыла жаңыс чийү, туулардын аттарынын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Горно-Алтайск город Майма ла Улалу суулардын жаказында туры. Городтын жанында Туу-Кайа деп кыр бар. 2. Чамал суу Кадынга кирип жат. 3. Анчылар Чике-Таман туунын эдегинде одуландылар.

39 таскаду. Бачип алыгар.

Бистин городторыбыс: Москва, Ленинград, Сталинград, Свердловск.

Бистин сууларыбыс: Волга, Днепр, Дон, Обь, Лена.

Ороондордын аттарын база жаан буквадан баштап бичиир учурлу:

Советский Союз, Болгария, Албания.

40 таскаду. Эремектерди бичип алала, ондо кандый сөс-төр жаан буквадан бичилгенин айдып беригер.

1. Менин төрөл ороонум—Советский Союз.

2. Менин сүүген городым—Москва. 3. Бийск город Бий суунын эки жаказында туры. 4. Бистин орооны-быска коштой турган ороондор: Монголия, Румыния, Польша.

Айлардын ла неделенин күндеринин аттары кичинек буквадан баштап бичиир учурлу.

41 таскаду. Неделенин күндеринин аттарын чын турар ээжизи айынча бичип алыгар.

*Неделенин күндери.
Среда, понедельник, пятница,
воскресенье, суббота, четверг,
вторник.*

42 таскаду. Январь айдан баштап, айлардын аттарын турар ээжизи айынча бичип алыгар.

Айлар.

Май, март, октябрь, февраль, июнь, декабрь, июль, апрель, ноябрь, январь, сентябрь, август.

Жылдын өйлөрүнүн, сутканын үлүлөрүнүн аттарынын кичинек буквадан баштап бичиір учурлу: *јас, јай, кјус, кыш, эртең тура (тан), тјуш, энир, тјун.*

Ўренгенин катап көрөрине керектү сурактар.

Эрмек дегени не? Эрмектеги баштапкы сөсти кандый буквадан баштап бичиір учурлу? Эрмектин учына кандый темдек тургузар керек? Сөсти бир жолдон экинчи жолго канайда көчүрүп жадылар?

Алтай алфавитте канча буква? Сөстө табыштардын ла буквалардын тоозы жаантайын түйнөй болор бо? Кандый буквалар табыштарды темдектебей жат?

8 §. Суракту эрмек.

- Сен кайда болдың?
- Агаштын ортозына барып жүрдим.
- **Ондо нени эттин?**
- Мешке жуудым.
- Нени көрдің?
- Тийин көрдим.
- Тийинди тудуп алдың ба?
- Жок, тудуп болбодым.

Мында канча сурак? Канча кару? Бастыразы канча эрмек?

- Сенин адын кем?
- Сен нени эдип туруң?
- Школ айылыңнан ыраак па?
- Сенин ада-энен бар ба?
- Олор нени эдип жадылар?

Мында канча сурак? Бу сурактарга кандый кару береригер? Сананала, айдып беригер.

Эрмекте сурак берилип турган болзо, ондый эрмекти **суракту** эрмек деп айдар. Суракту эрмектин учына **сурактын** темдегин (?) тургузып жадылар.

Сурактын темдегинин кийининде жаны эрмектеги баштапкы сөсти жаан буквадан баштап бичиир учурлу.

43 таскаду. Бирүгер сурактарды кычырзын, база бирүгер дезе ологорго кару берзин.

Темир согор ус нени эдет? Күдүчи нени эдет? Ангчы нени эдет? Одынды неле жарар? Кыраны неле сүрер? Өлөңди неле чабар? Балыкты неле тудар?

44 таскаду. Бирүгер сурактарды кычырзын, база бирүгер каруларын кычырзын.

Сурактар.

Эртен тура сен нени эдип жалын?

Онын кийининде сен кайдаар барадын?

Школдо нени эдип турун?

Эниргери нени эдип турун?

Сен качан уйуктап жадын?

Карулар.

Колымды, жүзимди жунала, ажанып жадым.

Школго барадым.

Школдо мен үренип турым.

Эниргери мен урокторды белетеп турым.

Мен түнде уйуктап жадым.

45 таскаду. Бу **кокыр куучындарды** экү кычырыгар.

Кокырлар.

1. — Сен нени эдип турун?

— Тегин турым.

— Ол нени эдет?

— Меге болужат.

2. — Жилекти кем жири?

— Жок, мен жибедим, эне!

— База жириң бе?

— Жиirim.

Баштапкы кокыр куучында канча сурак? Экинчизинде канча? Кажы ла кокыр куучында кару эрмектер канча?

Сурак сураар тушта кижинин үни бийиктейт,
кару берер тушта жабызайт.

46 таскаду. „Карыган эмеген“ деп статьяны угуза кычырыгар. Сурак бар жерлерде унигерди бийиктеди, суракка кару берген жерлерде жабызадып турыгар.

Карыган эмеген.

Оромло уулчак ла кызычак бараткан. Олордон озо карыган эмеген баратты. Жол тайкылчак болгон. Эмеген тайкылала, жыгыла берди.

— Менин бичиктеримди тут!—деп уулчак кыйгырала, карыган эмегенге болужарга жүгүрди. Уулчак ойто келерде, кызычак сурады:

— Ол сенин жаанан ба?

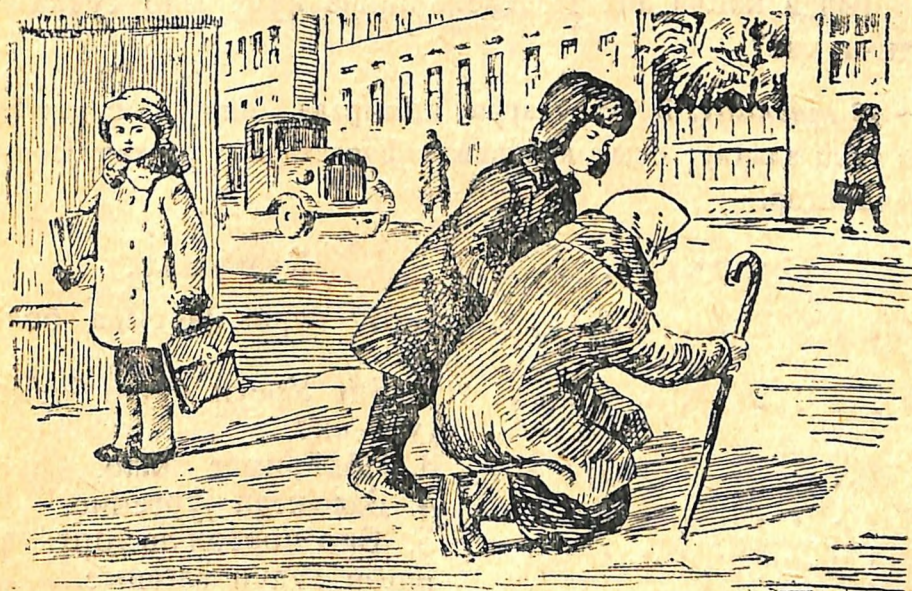
— Жок,—деп уулчак айтты.

— Энен бе?—деп кызычак кайкады.

— Жок.

— Айдарда, таныш киж и бе?

— Жок. Ол тегин ле карыган эмеген,—деп уулчак айтты.

47 таскаду. Стихти угуза чокум ла јарт кычырыгар.

— Төрөлине канайып болужарын?
Кандый јенүле оны уткуурын?—деп
өбөгөн уулчактан сурады.

— Эм тургуза үрелүде,
келер өйдө әрчимдү иште
јозокту болорго кичеенерим,—деп
уулчак карузын јандырды.

Өбөгөн уулчактан не керегинде сурады?
Уулчак карузына нени айтты?

48 таскаду. Сурактарды угуза кычырып, ологго кару беригер.

Кар качан кайылат? Изү качан болот? Јанмыр ^{ка}качан
јаайт? Соок качан болот?

Агаштар кайда өзөт? Өлөн кайда өзөт? Буудай
кайда өзөт? Огурчын кайда өзөт?

Јылда канча ай? Неделеде канча күн? Бир суткада
канча час?

49 таскаду. Бу каруларды кычырала, ологго сурактар
сананып алыгар; оның кийининде сурактарды ла каруларды
кычырыгар.

Сурактар.

1.
2.
3.
4.
5.

Карулар.

1. Бу керек јайгыда болгон.
2. Бис Урсул сууга барып жүргенис.
3. Нөкөримле кожо.
4. Балыктап жүргенис.
5. Бир чортон ло төрт чараган тудуп алганыс.

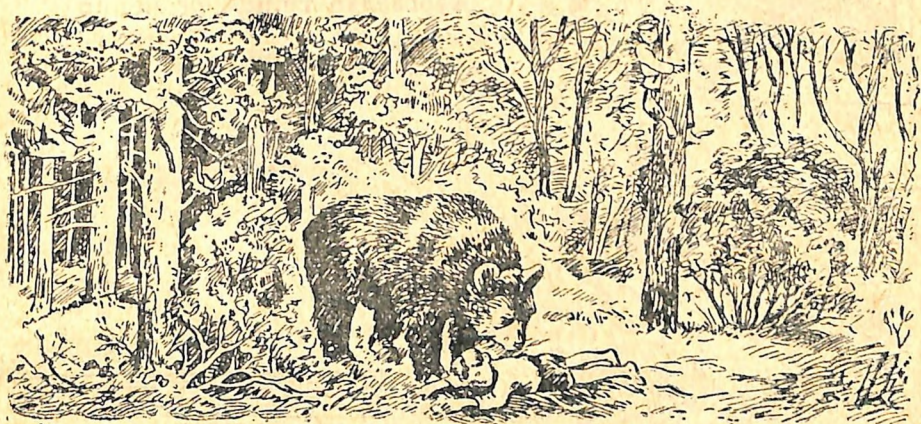
50 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; керектү жерлерде сурактын темдегин эмезе точка тургузыгар.

Тан алдында не кожондойт Пөтүк
Колхозтын жөөжөзин кем каруулдайт Каруулчык
Көмүрди кем өртөйт Көмүрчи

51 таскаду. Стихте берилген суракка слер кандый кару береригер?

Кеен жасты ээчий
изү жай келет.

Күрөң күстн ээчий
корон соокту не келет?

Эки нөкөр.

52 таскаду. Журукты аяктап көригер. Журук аайынча мындый сурактарга кару беригер:

Эки уулчак кайда жүрдилер? (Олорго аттар адап беригер).

Олор ондо неге учурадылар?

Баштапкы уулчак канайтты?

Экинчи уулчак канайтты?

Агашка чыгып алган баштапкы уулчакты нөкөр деп айдарга жараар ба? Ненин учун жарабас?

53 таскаду. Сурактарга кару берип, журук аайынча куучын тургузып алыгар.

Түлкү мекелеп койды.

Бу керек качан болгон?
Јер неле бүркелген?
Түлкү канайып јада берди?
Түлкү јаар кандый куштар
учуп келди?
Каргаалар түлкүдөг нениг
учун коркубадылар?

Эки каргаа нени этти?
Өскөлөри кайда болды?
Түлкү кенетийин канайтты?

Јалтанбас каргааны түлкү
канайтты?

9 §. Кыйгылу эрмек.

Кандый јаакшы кўн! Јайдын өткөнүн көрбөй дө жалдым! Батаа, онын кичинегин! Ой, жылан жүри! На-таша, бери жүгүр!

Мында беш эрмек. Баштапкы эрмекте кижинин јилбиркеп, сүүнгени айдылган. Экинчи эрмекте јайдын өткөнине коро-доп турганы айдылган. Учынчи эрмекте кижинин кайкаганы айдылган. Төртүнчи эрмекте кижинин чочыганы, бежинчи эр-мекте—јакылта бергени айдылган.

Эрмекте кижинин сүүнгени, кайкаганы, чочы-ганы ла өскө дө шылтактардан улам тыныда ўн-денгени айдылган болзо, ондый эрмекти кыйгылу эрмек деп айдар.

Кандый кичинек коныстар ондо бар!

Је, бычагынды ал!

Кычыру эмезе уткул көргүзип турган эр-мектерди база кыйгылу эрмектер деп айдар.

Јаакшы үренип турган үренчиктерге уткул!

Совет орооннын пионерлери, албатыга тузалу болыгар!

54 таскаду. Бу кыйгылу эрмектерди угуза кычырала, олардын кажызында јакылта, уткул, кычыру, сүүнчи айдыл-ганын анылап беригер.

Бистин улу Төрөлибис эзендик болзын!

Ийде-күчтү Советский Армия эзендик болзын!

Энем јанып келди!

Санаш, сен школго оройтыба!

Озочыл колхозчыларга уткул!

Лениннин-Сталиннин кереги учун тартыжуга белен бол!

Тана, бери кел!

Мен јаан мешке таптым!

Кыйгылу эрмектин кийининде кыйгынын тем-дегин (!) тургузып јадылар.

Кыйгынын темдегинин кийининде јаны эрмек-теги баштапкы сөсти јаан буквадан баштап би-чиир учурлу.

Јаанмыр келет! Түрген јаналы!

55 таскаду. Журукты аыктап кӧригер. Куучыннын бажын кычырыгар. Куучынга кыйгылу эрмектер сананып кожугар.

Жилектеп жүргени.

Бу керек жайгыда болгон. Балдар агаштын орто-зында жилектеп жүрдилер.

— Мен мешкелер таап алдым!—деп Маша кыйгырды.

— Агашта тийин отуры!—деп Токна кыйгырды.

56 таскаду. Јастыра јокко, јараштыра бичип алыгар.

*Жеен јас, јараш јас!
Ғыске ойноп, јурлап кел!*

57 таскаду. Бичип алыгар; кыйгылу эрмектердин учына кыйгынын темдегин тургузыгар.

Бистин Төрӧлибис, тыны
Јайым јердин кижизи, сүүн

Бүгүн Москванын үстінде тенеринин чаңкырын
Күски бүрле бүркелген ағаштардын јаражын
Јакшы ба, Јыргал

Кычырулар.

Пионер, белең бол! Качан да белең!

Үредүйи кичеер! Сүрекей јакшы
үрекигер!

Курт-комыстарла күйи-кайрамы
јок тартыжылар!

Бойынның Шөрөлинди билеп,
сүйп тур!

Үредүде, иште качан да
озочы бол!

58 таскаду. Озо баштап куштарды корыры керегинде кычыруларды, онын кийининде агаштарды корыры керегинде кычыруларды бичип алыгар.

Куштар—јаландардын најылары, бис—куштардын најылары.

Агаштын бүрин үскен кижі агашты үреп јат.

Бир агашты кессен—экүни отургус!

Јажыл өзүмдерди коруп турыгар!

Куштын уйазын чачпагар!

Куштын балдарын уйадан албагар!

59 таскаду. Бистин Төрөлибис ле Советский Черү керегинде, стахановчылар ла пионерлер керегинде кандый кычырулар билеригер, айдып беригер. Тетрадыгарга ондый үч-төрт кыйгылу эрмек бичип алыгар.

10 §. Табылу эрмек.

*Эртен тура салкын сокты. Тенери булутана берди.
Кар јаады. Јер ак кебисле бүркелди.*

Мында төрт эрмек: 1-зи—салкын керегинде, 2-зи—тенери керегинде, 3-зи—кар керегинде, 4-зи—јер керегинде.

Эрмекте кандый бир неме керегинде суракта, кыйгы да јок айдылып турган болзо, ондый эрмекти табылу эрмек деп айдар.

Табылу эрмектин учына точка тургузар керек.

*Јаркынду айас күн болды.
Јараш кожсон јакыланды.*

60 таскаду. Бу куучынды јарт айдып кычырыгар; эрмектердин учы јаар үнигерди јабызадып турыгар.

Карчага.

Такаа балдарыла кожо айылдын јанында жүрген. Кенетийин карчага учуп келди. Ол такаанын бир балазын тееп алды.

Бу өйдө школдон Митя жанып келеткен. Митя карчаганы таштарла аткылады. Чочыган карчага такаанын балазын божодып ийди.

Бу куучыяда канча эрмек?
Баштапкы эрмекте не керегинде айдылган?
Экинчи эрмекте не керегинде айдылган?
Төртүнчи эрмекте кем керегинде айдылган?
Алтынчы эрмекте не керегинде айдылган?

61 таскаду. Озо баштап жай керегинде эрмектерди, онын кийининде кыш керегинде эрмектерди бичип алыгар.

Колхозчылар өлөң обоолодылар. Бастыра жер карла бүркелип калган. Балдар жилектеп жүргиледи. Сууларды тош тулуп салды. Күн изү тийип турды. Карагай ла чиби соокко там жажарды. Пионерлер лагерьге барды. Үренчиктер чаналу жыгылады. Козыр жагмыр жаады. Улус жылу тон кийди.

62 таскаду. Бу куучынды жарт айдып кычырала, бичип алыгар.

Күчүк.

Кыстан школдон келеткен. Жолдо ол кичинек күчүкти көрүп ийди. Күчүк араай кынзып отурган. Кыстан оны сыймап ийди. Күчүк канылайла, Кыстаннын колын жалады. Кыстан күчүкти айымына апарды. Күчүк Кыстанга үрене берди. Кыстан күчүкти сүүп, жакшы азырап турды.

63 таскаду. Бичип алыгар; табылу эрмектердин кийининде точка тургузыгар; точканын кийининде жаан буквадан баштап бичишин ундубагар.

Жалтанбас бачыртка.

Бир катап кiske агашта уйа көрүп алды уйда кучкаштын балдары болгон кiske уйа жаар кармактанды кiske агашка чыгып ла аларда, карыган бачыртка учуп келди бачыртка кискенин тумчугын, көзин чокуды кiske коркуйла, кача берди.

11 §. Суракту, кыйгылу ла табылу эрмектер
керегинде үренгенин катап көрөри.

Кокыр куучын.

Бир өбөгөн агаштын ортозыла жортып бараткан. Кенетийин агаштардын ортозында не де шылырт этти. Куды чыккан өбөгөн деревнеге түргөн жеделе, бир айылга түшти.

— Бөрүлерге арай ла туттырбадым!—деп ол куучындады.

— Бөрүлерди кайдан көрдүң?—деп айылдын ээзи сурады.

— Агаштын ортозында. Мени торт ло торсыктап желгендер!

— Көп бөрүлөр бе?

— Он бөрү.

— Онызы төгүн. Ондый көп бөрү кайдан келетен?

— Айдарда, бежү болгон туры.

— Онызы да төгүн!

— Айдарда, үчү болгон туры.

— Незин төгүндөөр!

— Жок, чып ла чын бир бөрү болгон!

— Же, сенин төгүниңди угары токтозың!

— Ондый болзо, агаштын ортозында не шылырт этти болбогой?

Бу кокыр куучынды кычырала, куучыннан суракту, кыйгылу ла табылу эрмектерди айдып беригер.

Ол эрмектерде сурактын, кыйгынын темдектерин ле точканы не учурлу тургусканын жартап айдып беригер.

64 таскаду. Бачип алыгар; эрмектердин кийининде керектү темдектер тургузыгар.

— Ийт, неге үрүп турын

— Бөрүлерди коркудуп турым

— Куйругынды не минип алган

— Бөрүлерден коркуп турым

65 таскаду. Эрмектерди бачип алыгар; олордын кийининде керектү темдектер тургузыгар.

Кече сен кайда болдың Мен пионерский клубта
болдым Жилбилү книга кычыргам Нөкөримле кожо
шатра ойногом Ойди кандый жакшы өткүрдим

Кышкыда агаш ортозында чибилердин жаражын

66 таскаду. Бу үч столбикте түнөйлөштүрөргө берилген
өрмөктөрдү кычырыгар. Олорду кычырарда, үнигер бир аай
угулат па эмесе башка-башка угулат па?

Эркеш үйде бе?	Эркеш үйде отуры.	Эркеш үйде эмтир ине!
Агроном келди бе?	Агроном келди.	Агроном туку ол келедири!
Күн изү бе?	Күн изү.	Күннинг изүзин!
Түн кирди бе?	Түн кирди.	Түн кире бертир ине!

12 §. Предметтерди көргүзүп турган сөстөр.

Куучын.

1. Класстын ичинде кандый предметтер бар?
Олорду көргүзүп ле адап беригер.

2. Айылдын ичинде кандый предметтер бар?

3. Сууда не жүрөт? Агаштын ортозында не жүрөт?

4. Садта не өзөт? Огородто не өзөт? Кырада не
өзөт?

67 таскаду. Класстын ичиндеги сегиз предметтин атта-
рын бойыгарды күүнигерле бичип алыгар.

68 таскаду. Сурактарга кару берип, предметтерди адагар.

Слер кандый аяк-казан билеригер?—*Табак, чөй-
гөн...* база не? Кандый кийим билеригер? Кандый
өдүк билеригер?

Кандый агаштар, чечектер, жилектер билеригер?

Үредүгө керектү кандый предметтер билеригер?

69 таскаду. Сурактарга кару берип, предметтерди адагар.

Слер кандый азыранты тындуларды билеригер?
Кандый андарды билеригер? Кандый куштарды би-

леригер? Кандый балыктарды билеригер? Канды курт-коныстарды билеригер?

70 таскаду. Сурактарга кару беригер.

Слер кандый городторды билеригер? Кандый сууларды билеригер?

Школыгарга жуук турган кандый деревнелерди билеригер?

Кандый колхозтордын адын адап береригер?

Городтордын, суулардын, деревнелердин, колхозтордын аттарын кандый буквадан баштап бичип учурлу?

71 таскаду. Уч городтын адын ла беш деревненин адын айдып береле, бичип алыгар.

К ö р г ү з ү: *Барнаул город, Чиби́т деревне.*

72 таскаду. Эрмектерди кычырала, төмөниги сурактарга кару беригер.

Балыкчы эрте ойгонды. Күн бозорып келди. Үренчик школго барды. Колхозчылар эрчимдү иштеди. Түлкү бир такаа апарды. Үй кижии сүт экелди.

Бу эрмектерде кандый сөстөр предметтерди көргүзөт? Предметтердин кажызы **бу не?** деп суракка, кажызы **бу кем?** деп суракка кару берип жат?

Бу кем? эмезе бу не? деп сурактарга кару берип турган не ле немени **предмет** деп айдар.

Предметтер тынду ла тыны жок болуп жат.

Алтай тилде кижиге **бу кем?** деп сурак тургузар.

Кижиден башка, тынду ла тыны жок предметтерге дезе **бу не?** деп сурак тургузар.

Бу кем?—*Балыкчы, үренчик, колхозчылар, үй кижии.*

Бу не?—*Күн, школ, түлкү, такаа, сүт.*

73 таскаду. Тынду предметтерди көргүзүп турган сөстөр берилген; олардын **бу кем?** деп суракка кару берип тургандарын бир башка, **бу не?** деп суракка кару берип тургандарын база бир башка бичип алыгар.

Ишчи, төө, кунајын, мергендүчи, бригадир, кулун, озочылдар, сагыскан, каруулчык, турна, малчы, чочко, лётчик, сарлык, күүле, жуучылдар, шүлүзин, кайучы, Лена, кiske, тарбаган, Чынгдый.

74 таскаду. Стихти кычырала, **бу кем?** деп суракка кару берип турган предметтерди айдып беригер.

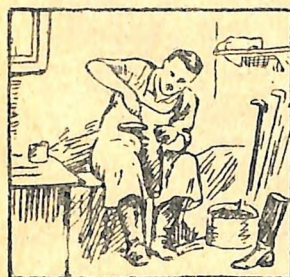
Агроном, инженер болорго
балдар школдо кичеенип үренет.
Билгирдинг јолын ологго
үредүчи айдып көргүзет.
Бийик түжүмдү аш аларга
билгир кижиле болужын јетирет.
Койдын угын јарандыраарга
колхозчыга да үренер керек.

75 таскаду. Эрмектерди кычырала, **бу не?** деп суракка кару берип турган предметтерди айдып беригер.

Күдүчи койлорды ла эчкилерди кажаган јаар айдады. Ого эки ийт болужып турды.

Николай городко барып жүрген. Городтон ол чай, сахар, кулур, тус эжелген. Кичинек карындаштарына ойынчыктар сыйлап берген.

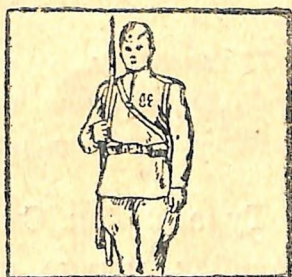
Анчылар бир айу, беш бөрү ле он түлкү атты.

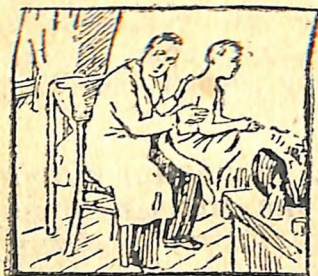
сапожник

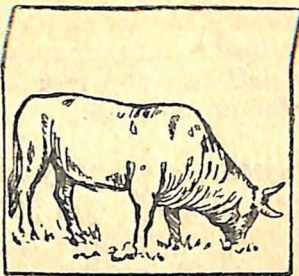
балыкчы

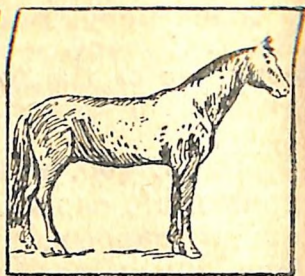
солдат

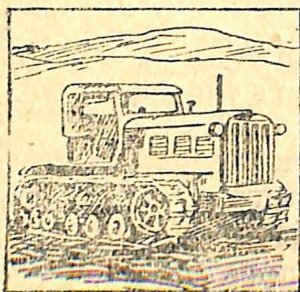
врач

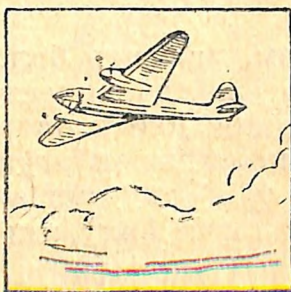
бука

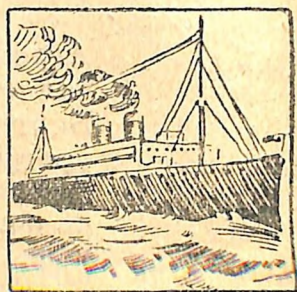
ат

трактор

самолёт

пароход

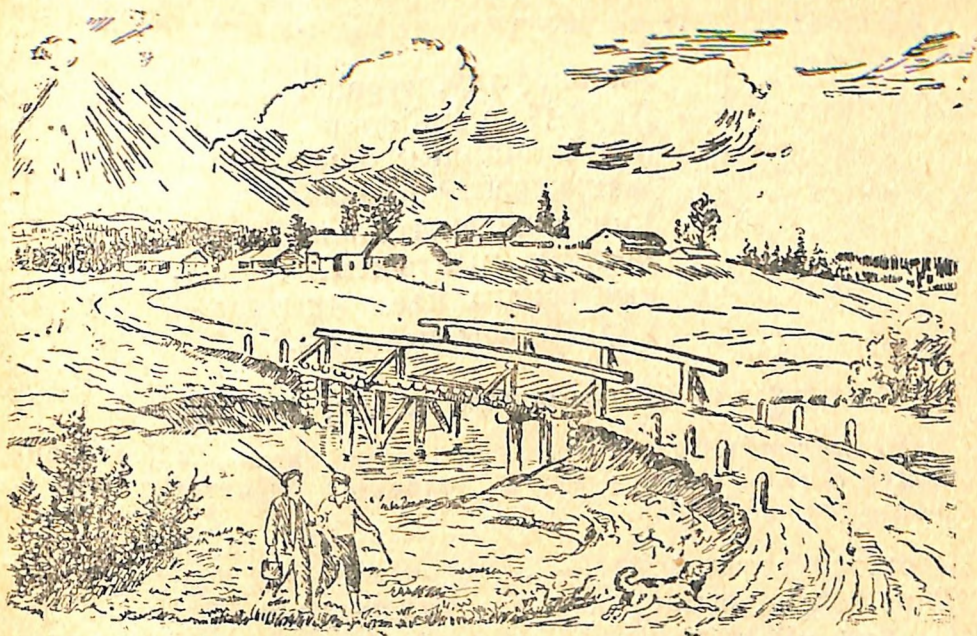
76 таскаду. Бу журуктарды айкап көригер. Бу кем? деп суракка кару берип турган предметтерди бир башка, бу не? деп суракка кару берип турган предметтерди база бир башка бичип алыгар.

К ö р г ü з ü: *Бу кем?—Сапожник, ...*

Бу не? —Бука, ...

77 таскаду. Бу кем? деп суракка кару берип турган предметтердин аттарын чыгара бичип алала, олардын болужыла эрмектер айдып беригер.

Тура, койон, Сынару, талайчы, каптырга, кожомчы, терсийек, мылча, ишмекчи, адаручы.

78 таскаду. Јуруктагы бастыра предметтердин аттарын тоолоп айдып беригер.

79 таскаду. Бу сөстөрдөн слердин деревнеде (эмезе гордто) бар зданиелердин аттарын бичип алыгар.

Школ, больница, аптека, клуб, кино, театр, журт-совет, кузница, теермен, завод, сельпо, магазин, библиотека, алмар, фабрика, почта.

80 таскаду. Озо баштап јайгыда не болуп турганын, онын кийининде кышкыда не болуп турганын бичип алыгар.

Јаңмыр, кар, кыру, туман, мөндүр, чалын, күкүрт, шуурган.

К ö р г ү з ү: *Јайгыда јаңмыр јаайт.*

81 таскаду. Улустын аттары иштеген ижи аайынча ла төрөөн-туган болгоны аайынча берилген. Улустын төрөөн-туган болгоны аайынча адалган аттарын бичип алыгар.

Ада, каруулчык, темир согор ус, таада, јеен, балыкчы, карындаш, поэт, таай, јурукчы, јесте, малчы, әје, анчы, үредүчи, эне, тракторист, сыйын, садучы, јаана, койчы, јенге, бригадир.

82 таскаду. Стихтен балдардын ойынчыктарын бичип алы-
гар.

Мячик, үлдү, чурана,
jүзүн-jүүр jиңилер
jаш балдардын ойынында
jaан керектү немелер.
Кичүзине шалтыракты,
jaанына мылтыкты,
кыс балага наадайды
кару адазы сыйлады.

К ö р г ү з ү: *Ойынчыктар: мячик, үлдү, ...*

83 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алала, кажы ла жолдо бичилген сөстөргө оң жанындагы столбиктен бириктире айдачы сөстөр талдап алыгар.

Стол, отургуш, шкаф—...	машиналар айак-казан үредүгө керектү немелер
Тон, чамча, штан—...	
Стакан, аяк, калбак—...	
Трактор, комбайн,	
автобус—...	кийим
Ручка, перо, карандаш—...	
	айыл ичиндеги немелер

К ö р г ү з ү: *Стол, отургуш, шкаф—айыл ичиндеги немелер.*

84 таскаду. Бу бажалыктарга учуры аайынча келишкеди сөстөр талдап алыгар.

Агаштар. Огород ажы. Жилектер.

Карагай, боронот, кайың, чалкан, кызылгат, огурчын, чиби, картошко, тийингат, капуста, терек, торбос, арбуз, жойгон, согоно, аспак, карагат, мөш, помидор, кайынгат, тал, мырчак.

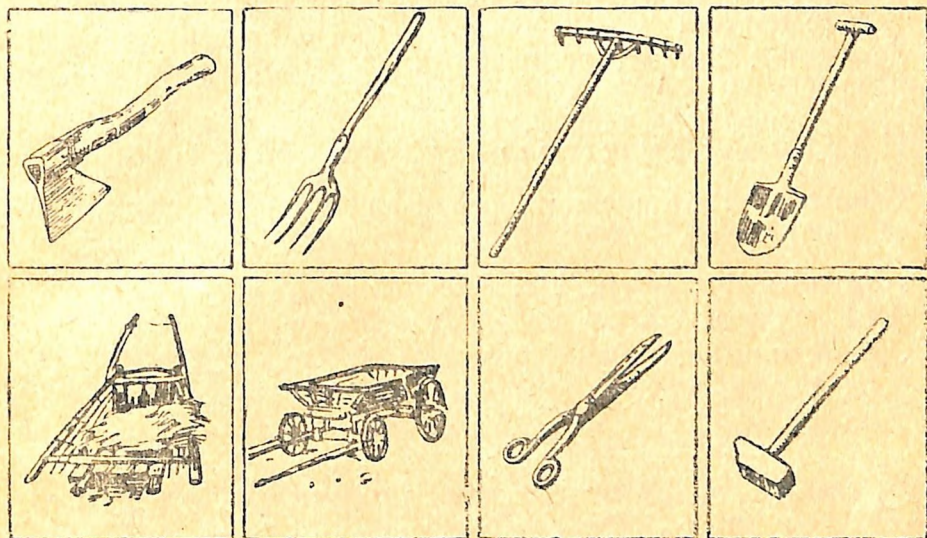
К ö р г ү з ү: *Жилектер: боронот, кызылгат, ...*

85 таскаду. Бу сөстөрдүн балыктаарга керектү предметтердин аттарын бичип алыгар.

Кармактын сабы, кармак, балык, кумак, кармактын кылы, армакчы, чараган, суу, шүүн, сускуш, кыйгак өлөң, көнөк, малта, бел, сүгөн, бычак, чырбагал.

Табышкартар.

1. Отко салза—күйбес, сууга салза чөнбөс.
2. Тоштың үстине арба төгүп салган.
3. Адамнын кара армакчызын түрүп болбодым.
(*Жол, жылдыстар, тош*).

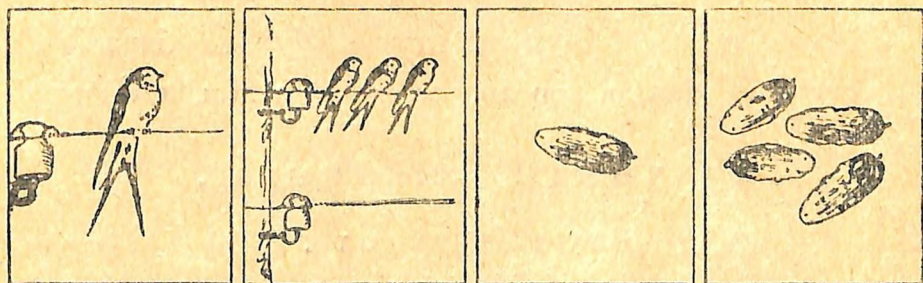
86 таскаду. Журуктарды айкап көрөлө, ондо жураган предметтердин аттарын бичип алыгар.

87 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардын ордына керектү сөстөр тургузыгар.

Оору улусгы ... эмдейт. Балыкты ... тудат. Балдарды ... үредет. Малды ... кабырат. Өдүктү ... көктөйт. Тракторды ... баштайт. Уйды ... саайт.

Керектү сөстөр: *Тана, тракторист, күдүчи, сапожник, үредүчи, врач, балыкчы.*

13 §. Жаңыс предмет ле бир канча предметтер.

карлагаш

карлагаштар

огурчын

огурчындар.

88 таскаду. Кажы ла сӧс јаныс предмет кӧргүзөр эдиң, бу сӧстӧрди кубултыгар.

Уулчактар, кызычактар, пионерлер, најылар, ўренчиктер, анчылар.

Деревнелер, оромдор, туралар, алмарлар, кажагандар, теермендер.

Јаландар, садтар, огородтор, агаштар, тӧндӧр, туулар.

К ӧ р г ӱ з ӱ: Уулчактар—уулчак.

89 таскаду. Бу предметтер бир канча болзо, оларды канайда айдар?

Карындаш, сыйын, эје, эне.

Тӱн, булут, соок.

Јилек, мешке, чечек, огурчын, ӧлӧн.

Кас, такаа, кӱӱле, таан, кучыйак.

Адару, кӧбӧлӧк, чымыл, чымалы.

14 §. Предметтердин действиелерин кӧргүзип турган сӧстӧр.

Уулчак туры. Уулчак отуры. Уулчак барадыры.

Јуруктарды ајктап кӧрӧлӧ, олардын алдындагы эрмектерди кычырыгар.

К у ч ы н д ы к ы ч ы р ы г а р.

Балдар нени этти.

Јаскыда балдар огородто иштегендер. Јайгыда агаштын ортозына барып јӱргендер. Кускиде картош-

ко каскандар, капуста чечкелегендер. Онын кийининде школго баргандар. Эмди олар школдо үренип жадылар.

Кече нени өткөвүндү куучындап бер. Бүгүн нени эдип турун? Эртең нени эдерин?

К ө р г ү з ү: *кычыргам, бичип отурум, ойноорум,...*

*Иштегендер, барып жүргөндөр, каскандар, чечке-
легендер, баргандар, үренип жадылар* деп сөстөр
предметтердин *действиелерин* көргүзүп жат.

Бу сөстөр предмет нени эдип жат? деп сурак-
ка кару бердилер.

90 таскаду. *Ўредүчи, үренчик, каруулчык, балыкчы, кү-
дүчи, өлөң чабачы* нени эдип турганын айдып беригер.

К ө р г ү з ү: *Ўредүчи балдарды үредет.*

91 таскаду. Стихтен алынган үзүктү жарт айдып *кычыры-
гар; оны бичип алала, действие* көргүзүп турган сөстөрдүн
алдыла чийү тартыгар.

Эртең тура.

Кызыл тандакла
күнчыгыш бүркелди.
Суу кечире журтта
оттор жоголды.
Жалаңда чечектер
чалыңга сууланды,
жжыл бүктөрдө
ўўр мал ойгонды.

Действие көргүзүп турган сөстөргө сурактарды тетрадька
бичибей тургузыгар.

92 таскаду. Эрмектерди бичип, шүүлте аайыңча точка-
лардын ордына действие көргүзүп турган сөстөр тургузыгар.

Маша бир көнөк суу Самоварга суу Чай
Адуков Иван фронтто Өштүлөрлө ол жалтанбай
Эмди ол колхозто Мен эртең киного Ангчы эки
элик

Точкалардын ордына тургузар сөстөр:
атты, барарым, иштеп жат, болгон, тартышкан, ур-
ды, эжелди, асты.

93 таскаду. Бу сурактарга карузын толо өрмөктөрлө бе-
ригер.

Жаскыда кар канайдат?
Жаскыда агаштар канайдат?
Күскиде агаштардын бүри канайдат?
Кышкыда суунун үсти канайдат?
Көргүзү: *Жаскыда кар кайылат.*

15 §. Куучындар өткүрери.

Балдардын болужы.

Журукты аяктап көригер.
Бу керек качан болгон?
Балдар нени эдиң турылар?
Журук нениң учун онойып адалган?

Сурактар аайынча куучын өткүрери.

1. Жайгыда нени эттин? Кайдаар барып жүрдин? Кемле кожо барып жүрдин? Нени көрдин? Айылында нени эттин? Кемге болуштын? Кемле кожо, кайда ойнодын?

2. Күскиде нени эттин?

3. Кышкыда нени эттин? Айылында кемге болуштын?

4. Жаскыда нени эдерин?

Бойыгардын керектеригер керегинде сурактардын турганы аайынча куйузынан ала куучындап беригер.

Слердин билегерде кем нени эдип жат?

Сенин адан кем? Ол кайда иштейт? Жайгыда нени эдет? Күскиде нени эдет? Кышкыда нени эдет?

Сенин энен кайда иштейт? Ол нени эдет?

Сенде ага-карындаштар бар ба? Олорды адаы кем? Олор канча жашту? Олор нени эдип турулар?

Сенде эже-сыйындар бар ба? Олор нени эдип турулар?

Слердин билегерде база кем бар? Ол нени эдет? Кайда иштейт?

Сурактардын турганы аайынча ончозын куйузынан ала куучындап беригер.

16 §. Действиелерди көргүзүп турган сөстөр керегинде үрөнгенин катап көрөри.

94 таскаду. Көргүзү аайынча жетире бичигер.

Өлөңди жуун жадылар. Кеденди Агашты
Бодолгоны Журукты Малды Сууны
Калашты Жилекти Атты абрага

Керектү сөстөр: кабырып жадылар, отургузып жадылар, ичин жадылар, терип жадылар, бодоп жадылар, согуп жадылар, жегип жадылар, журуп жадылар, жип жадылар.

95 таскаду. Предметтердин аттарына действиелердин келишкедий аттарын талдап алала, эрмектер айдып беригер.

а) Күн ... Эгир ... Жылдыстар ... Салкын ... Агаштар ... Жанмыр ...

Керектү сөстөр: *кирди, ашты, сокты, суркурай берди, жаады, жайканды.*

б) Кийимди ... Чулукты ... Учукты ... Армакчыны ... Кошты ...

Керектү сөстөр: *таңып жадылар, катан жадылар, түйүн жадылар, ийрип жадылар, көктөн жадылар.*

96 таскаду. Бу куучыннан предметтерди ле олордын действиелерин көргүзүп турган сөстөрдү бичип алыгар.

Вася.

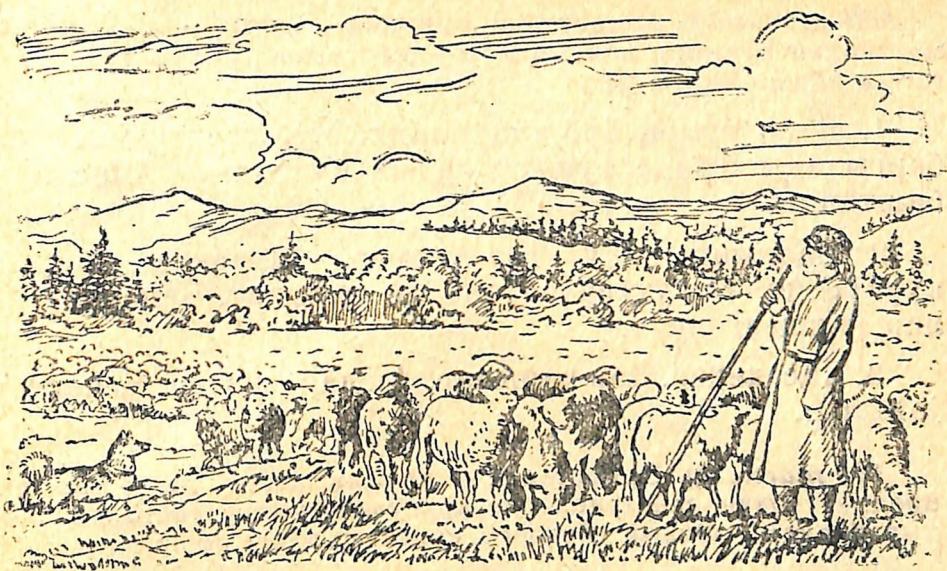
Вася тышкары ойногон. Чеденнин ичинде такаалар базып жүргөн. Туранын жанында киске жылынып отурган. Желбер түктү ийт кирнестеде уйуктап жаткан. Кенетийин тегериде кандый да табыш угулды. Вася өрө көрди. Чанкыр тегеринин түбиле самолёт учуп келетти.

Көргүзү: *Вася ойногон.*

97 таскаду. Жетпей турган сөстөрдү сурактар аайынча тоочкалардын ордына тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Колхозчылар (нени эдиң жадылар?) аш ... Темир согор ус (нени этти?) ат ... Ак көбөлөк (нени эдет?) ... Кызычак (нени эдет?) кожон ... Адарулар (нени эткилейт?) мед ... Уй (нени эдиң жат?) өлөң ... Киске (нени этти?) чычкан ... Куп (нени этти?) бала ...

Тоочкалардын ордына тургузар сөстөр: *такалады, жуунадыт жадылар, тажсыгылайт, учуп жүрөт, жип жат, басты, кожондойт, тутты.*

Койчы кой кабырып јат.

98 таскаду. Јурукта нени јурап койгон?
Бу керек качан болгон?
Койлор кайда јүри?
Койлор нени әдип јадылар?
Койлорды кем кабырып јат?
Ийт кайда отуры?
Кой кабырарга ийт не керектү?
Койчы койлорын айыл јаар качан айдаар?

Бу мынын ончозын сурактардын турганы аайынча куучындап беригер.

99 таскаду. Предмет нени әдип јат? деп суракка кару берип турган сөстөрдү точкалардын ордына тургузып, эрмектерди јетире бичигер.

Кучкаш бойына уйа Балдар шатра Саста бакалар Миша нөкөрине письмо Энези печеге от Аркада койон Кажаганнын ичинде койлор Бала сооктон улам

Точкалардын ордына тургузар сөстөр: бичип отуры, бапылдажат, јазап јат, ойноп јадылар, ыксып јат, салып јат, мантап јүри, маарашты.

100 таскаду. Эрмектерди кычырала, кандый сөстөр предметтердин аттарын, кандыйлары—действиелерин көргүзүп турганын айдып беригер.

1. Боро туман өрө көдүрилди. Ыйраакта кастар жаланга баргылады. Түндө түшкөн чалын кургады. Айас күн башталды.

2. Салкынга суу толкуланат. Ыраакта күкүрт күркүрейт. Булуттар ортодо ай жажынат. Чеденде уйлар кепшенгилейт.

3. Жас келер. Кар кайылар. Андар түлеер. Чечектер жайылар.

101 таскаду. Эрмектерди кычырала, кажы ла эрмектен предметтердин действиелерин көргүзүп турган сөстөрдү айдып беригер. Ондый сөстөргө сурактар тургузыгар.

Колхозчылар (нени эдип жадылар?) өлөң чаап жадылар. Ый улустар өлөң антарын турылар. Балдар жаан улуска болужып турылар. Карыган Атраш та бери келген. Түс жерлерде өлөң чабар машиналар жиркирежет.

102 таскаду. Действие көргүзүп турган бу сөстөргө келишкедай предметтерди айдып беригер.

Жарыдат, изидет, жалтырайт—

Шуулайт, коркырайт, чайбалат—

Ырет, калыйт, кынзыйт—

Тартат, желет, мантайт—

Керектү сөстөр: *ат, ийт, күн, суу.*
Табышкактарды табала, жартап айдып беригер.

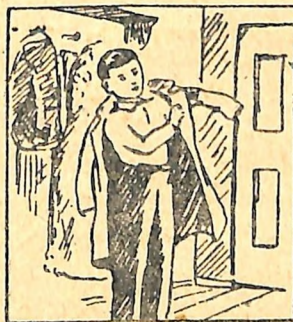
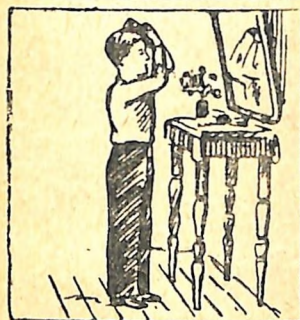
1. Темир тумчук жерге кирет, түртөт, казат, күс-күзи жалтырайт.

2. Кийими жамачылу эмеген грядканын үстүндө отурат, оны көргөн кижин ыйлай берет.

3. Тынду эмес, же чагат.

Табышкактарга кару берер сөстөр: *чалканчак, салба, согоно.*

17 §. Журуктар аайынча куучын өткүрери.

Бастыра журуктарды ээчий-деечий турганы аайынча айкаптап көригер

Журуктарда кем [журалган? Уулчакка ат адап беригер.

Баштапкы журукты айкаптап көригер. Уулчак нени эдет?

Экинчи журукты айкаптап көригер. Уулчак нени кийет?

Үчинчи журукты айкаптап көригер. Уулчак нени эдет?

Төртүнчи журукты айкаптап көригер. Уулчак чачын неле тарайт?

Беживчи журукты айкаптап көригер. Уулчак нени эдет?

Алтынчы журукты айкаптап көригер. Уулчак нени ичет?

Жетинчи журукты айкаптап көригер. Уулчак сумказына нени сугат?

Сегизинчи журукты аяктап көригер. Уулчак нени эдет?
Тогузынчы журукты аяктап көригер. Уулчак кайдар бар-
дыры?

103 таскаду. Куучынга бажалык таап алыгар. Журуктар-
ды көрүп, сурактар жогынан ончозын ээчий-деечий куучындап
беригер.

**18 §. Предметтердин аңылу темдектерин (признак-
тарын) көргүзүп турган сөстөр.**

Талан-килен.

Кара агаш күнге жарыды,
акта суйук туман кажайды.
Бойынын жараш кожонун
талан-килен баштады.

Стихтин сөстөриле кару беригер:
Кандый агаш? Кандый туман?
Кандый кожонун?

Буркурууш өлөң.

Уулчак чечекти үрүп
ийди—
көбү шар буркурай берди.
Оогош-оогош парашю-
тисттер
ончолоры калып ийди.
Кулугур салкын,
салкынак
парашютистти экелзин!
Жас келгенде бистин жерде
алтын чечек жайылзын.

Стихтин сөстөриле кару беригер:
Кандый шар? Кандый парашютисттер? Кандый
салкын? Кандый чечек?

Кажы ла предметте бойынын аңылу темдектери бар: өңи, кебери, жааны, чыңдыйы ла оңон до өскө темдектери.

Предметтердин аңылу темдектерин көргүзүп турган сөстөр кандый? деп суракка кару береди-лер.

Стол кандый?—Сары, төрт толықту, жаан, агаш,
Кар кандый?—Ак, көбү, жымжак, соок,

104 таскаду. Предметтердин аңылу темдектерин тоолоп айдып беригер:

- 1) печке, доско, көзнөк, тетрадь, карандаш;
- 2) ором, жол, агаш, тура;
- 3) жалаң, суу, туу, чөл.

105 таскаду. Бу предметтердин бир кезек аңылу темдектерин бичип алыгар:

Бөрүк, уй, тура, тон, сахар.

Көргүзү: *Желбер, жылу, кышкы бөрүк.*

106 таскаду. Эрмектерди бичип алала, точкалардын ордына керектү сөстөр тургузыгар.

Эртен тура ... салкын сокты. Тару ... суунын жарадына базып келди. Суунын ... жарадында ... тура турды. Туранын жанында ... мөштөр лө кайындар тургылайт. Бу агаштарды ... Атраш жирме беш жыл мынаң озо бойы отургускан.

Керектү сөстөр: *карыган, быжыраш, барбак, эски, сол, түргөн, жылу.*

107 таскаду. Бу предметтер кандый өңдү болуп турганын бичип алыгар.

Кулур ак. Көмүр Мааны Тенери Өлөн Кызылгат Чернила

108 таскаду. Ак өңдү предметтер айдып беригер:

Кар, чаазын (база не?),

Кызыл өңдү предметтер айдып беригер:

Мааны свёкла,

Кара өңдү предметтер айдып беригер: *доско, тобрак,*

109 таскаду. Мындый аңылу темдектерлү кандый предметтер билеригер:

Не ак? Не кызыл? Не жажыл? Не чанкыр? Не сары? Не кара? Не тегерик? Не узун? Не бийик? Не жалбак? Не терен? Не тайыс? Не тату? Не амтанду? Не соок? Не изү? Не ачу? Не кычкыл?

110 таскаду. Кажы ла предметтин адына онын аңылу темдегин кожуп бичигер.

Каран уй тўн. ... кыш. ... жай. ... күн. ... чеген. ... бычак. ... комургай. ... согоно. ... такаа. ... уй. ... жүрүм. ... чөйгөн.

Керектү сөстөр: *јес, јайым, тонкур, темир, ачу, кургак, курч, кычкыл, ајас, јылу, соок.*

|| Предметтин анылу темдектери керегинде ай-
дылган болзо, предметти билип аларга јенил. ||

111 таскаду. Бу аңылу темдектер аайынча предметтерди таап алыгар.

Ийне бүрлү, кузукту, барбак

Јулукту, койу, бийик, жажыл

Ару, соок, терен

Апагаш, тату

Мөнкүлү, агаш-ташту, бийик

Керектү сөстөр: *туу, сахар, суу, өлөң, мөш.*

112 таскаду. Табышкактарды таап алыгар.

Бөкөн кайынга кар токтобос.

Тегерик те болзо, ай эмес, *сары* да болзо, күн эмес.

Ак кебис јерде јаткан; јылу келерде—јылыйып калган. (*кар, мүөс, чалкан*)

113 таскаду. Көргүзү аайынча бичигер.

Түлкүни сүмези учун канайда адагылайт? Бөрүни ачабы учун? Койонды коркунчагы учун? Тийинди чыйрагы учун? Атты бөкөзи учун? Торчыкты үни учун? Айуны казыры учун? Адаруны иштемкейи учун?

Көргүзү: *Сүмелү түлкү.*

114 таскаду. Кӧргүзү аайынча бичигер.

Кайра учурлу анылу темдектер.

Жит—карыган

Жалтанбас —

Тайыс —

Суйук —

Карануй —

Жука —

Кату —

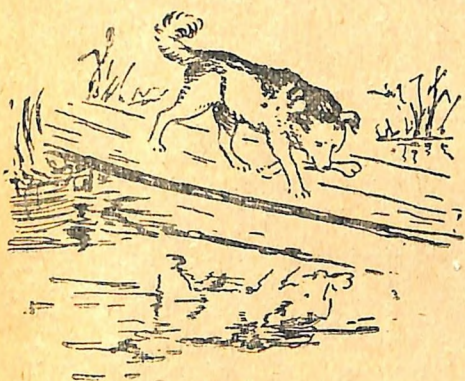
Ыраак —

115 таскаду. Бу куучынды бичип алыгар. Бячиирде к а н д ы й? деп суракка кару берип турган сӧстӧрдин алдыла чийӱ тартыгар.

Жаскы кӱндер.

Жаскы кӱндер узун. Тышкары сӱӱнчилӱ кучкаштар кожондойт. Садта ак, кыскылтым, сары, кызыл чечектер чечектейт. Чечектерге жүзүн-жүүр курт-коныстар, иштемкей адарулар учуп келгилейт. Јодро, яблоня база чечектейт. Јайгыда амтанду јилектер болор.

Јуруктар аайынча куучын ӧткӱрери.

Ийт нени таап алды?
Ийт сууда нени кӧрӱп ийди?
Сууга ол ненин учун калыды?
Ачап ийтле не болды?

116 таскаду. „Ачап ийт“ деп куучын саванып алала, ай-дып беригер.

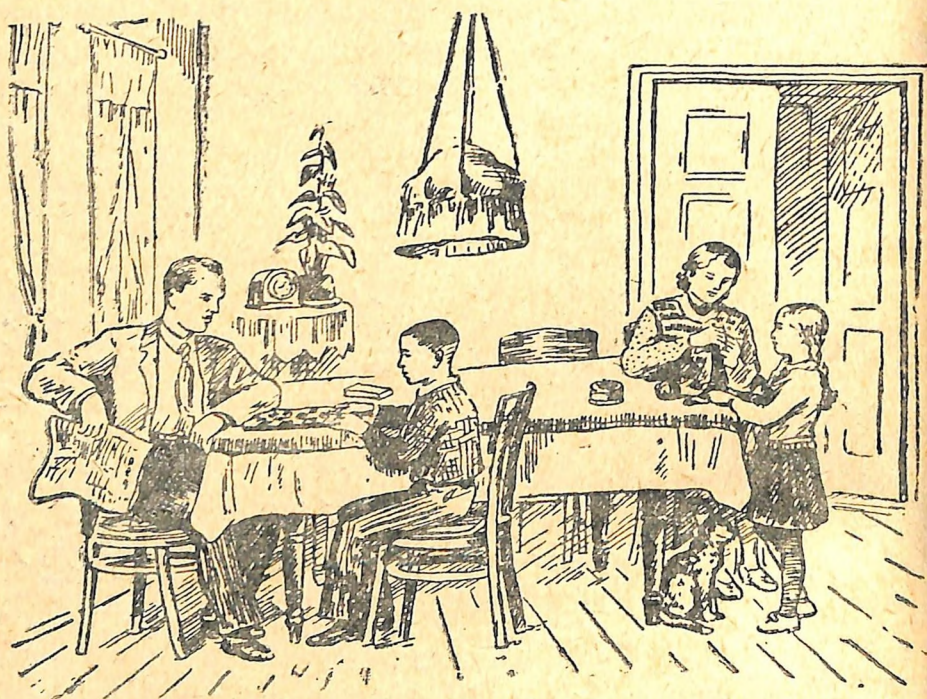
Табышкак.

Болчок, жажыл, ичи кызыл, амтаны тату—грядканын
үстинде жадыры. (арбуз)

19 §. Предметтердин аттары, анылу темдектери ле действиелери (үренгенин катап көрөри).

117 таскаду. Куучынды бичип алала, предметтердин ат-
тарын көргүзүп турган сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

Эртен тура Эркемей городко атанды. Кичинек карындаштары оны үйде сагыган. Городтон Эркемей керектү немелер садып экелген. Карындаштарына дезе сый экелген. Аtpанга шар, Чечекке наадай, Митяга дезе журуктарлу книга садып берген. Энезине Эркемей жараш плат сыйлады.

Ырысту биледе.

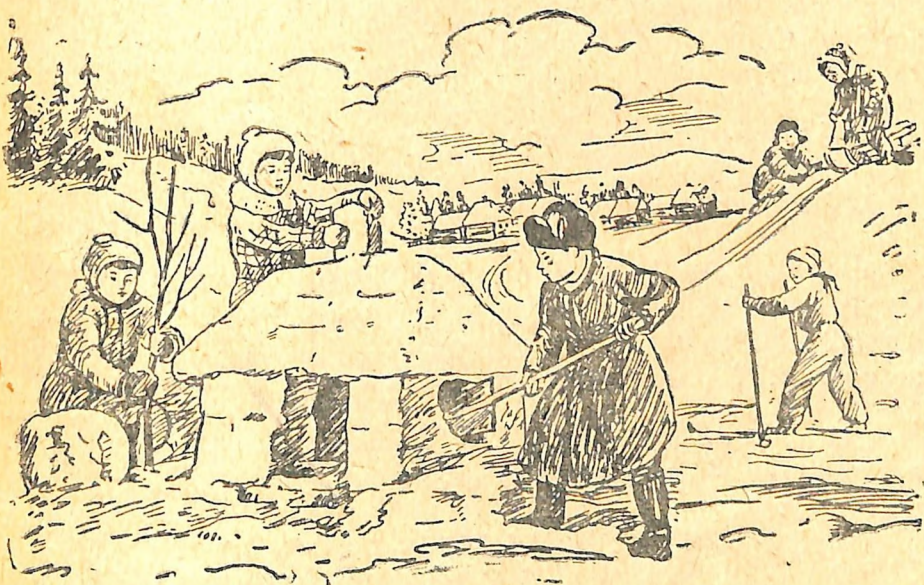
118 таскаду. Журукты аяктап көрүгөр.
Туранын ичиндеги бастыра предметтерди тоолоп айдып береле, оlorдын аттарын бичип алыгар.

119 таскаду. Предметтердин мында берилген аттарынан бу не? деп суракка кару берип турган сөстөрдү бичип алыгар.

Чортон, балдар, тамчы, кокырчы, тарбаган, бије, жадык, какпак, кереп, тыт, тазыл, токтонок, шатра, әрлен, көөш, јеекен, кос, армакчы, алакан, бабырган, балаң, келин, көгүс, кочкор.

120 таскаду. Эрмектерди бичип алала, бу кем? деп суракка кару берип турган сөстөрдүн алдыла чийу тартыгар.

1. Эки нөкөр койу агаштын ортозыла баратты.
2. Байрамга атту-чуулу күрешчилер, јастыра атпас адучылар, јары чыккан кайчылар, бијечилер, комусчылар јуулышты. 3. Озогы тушта ишкүчиле јаткан улусты байлар, којойымдар базынган. 4. Көк көлдин јаказында бир өбөгөн јуртап јатты.

Кышкы ойындар.

121 таскаду. Јурукты ајыктап көрөлө, балдардын кемизинени эдиң турганын куучындап беригер. Балдарга аттар адаң беригер.

Тетрадька бичибей, журук аайынча куучын тургузып алы-
гар.

Бойыгардын кышкы ойындарыгар керегинде куучындап бе-
ригер.

122 таскаду. Бу эрмектерге жетпей турган сөстөрдү он
жанындагы столбиктен алып бичигер. Он жанындагы столбик-
теги сөстөр нени көргүзүп жат?

Калашты быжырып жат, көчөни	түүн жат
Чамчаны көктөп жат, чулукты	чаап жат
Ашты кезип жат, өлөңди	жип жадылар
Сүтти ичип жадылар, курутты	азып жат

123 таскаду. Бу үч столбиктеги сөстөрдөн эрмектер бу-
дүрелө, бичип алыгар. Предметтин аңылу темдегинин адын
баштапкы столбиктен, предметтин адын учунча столбиктен,
предметтин действиезинин адын экинчи столбиктен алыгар.

Кеен	өтти	жай
Жаңмырлу	бапталды	күс
Соок	келди	кыш
Жылу	астады	күндөр

К ө р г ү з ү: Кеен жай өтти.

124 таскаду. Сурактар аайынча куучын өткүрери.

Жылдын кандый өйи келди? Кандый кар жаады?
Сууны кандый тош бүркеди? Балдар нени белетеп
алды? Кайдан жыңылалылар? Тышкары жылу ба эме-
зе соок по? Кышкыда түн кандый, түш кандый?

125 таскаду. Стихти кычырала, предметти ле онын аңы-
лу темдегин көргүзүп турган сөстөрдү жаба бичип алыгар.

Кеен Алтай кышкы сооктон
көбү кардын алдына жажынды.
„Алтын-Таңдак“ деп жаан колхозтон
аңчылар эрте атанды.
Ачап бөрү, чыйрак тийин
аңчынын чечен колына кабылар.
Агас, теке, чокур шүлүзүн
текши жөөжөбиске кожулар.

20 §. Сөстин тазылы ла кожултазы.

Куучынды кычырыгар.

Кырдан жыгылаганы.

(Уулчактын куучыны)

Бистин деревненин јанында бийик кыр бар. Кыр-
дын бажында чибилер өзөт. Балдар кышкыда кыр-
дан чанакту жыгылап јадылар. Бир катап мен Санаш-
ла экү ол кырга чаналу чыктыбыс. Кырда бир де ки-
жи јок болгон. Санаш кырды төмөн жыгылады. Мен
оны ээчий жыгыладым. Је ол ок тарыйын жыгыла бер-
дим. Мен бир төрт катап жыгылала, кырды төмөн жы-
гылап түштим. Эмди мен јакшы жыгылап јадым.

Деревненин јанында не бар?
Чибилер ненин бажында өзөт?
Балдар кышкыда кайдан жыгылап јадылар?
Уулчак нөкөриле экү неге чыктылар?
Кайда бир де кижі јок болгон?
Санаш нени төмөн жыгылады?

Кыр, кырдын, кырдан, кырга, кырда, кырды деп,
сөстөрді ајыктап көригер. Бу сөстөрдін кубулбай
турган текши үлүзин таап беригер.

Шүүлте аайынча јуук сөстөрдін кубулбас
үлүзин **тазыл** деп айдар.

Сөстөрдін кубулып турар үлүзин **кожулта**
деп айдар.

Темдектезе, **бичи**, **бичиди**, **бичик** деп сөстөрдін
тазылы—**бичи**. **Бичиди** деп сөстин кожултазы—**ди**,
бичик деп сөстин кожултазы—**к**.

126 таскаду. Бу сөстөрдін тазылын ла кожулталарын
таап беригер.

1. Койон, койонок, койондор.
2. Балыкчы, балыкту, балыктар, балык.
3. Койчы, кой, койлор, койлу.

127 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Карарта базылган сөстөрдүн тазылынын алдыла жаңыс чийү, кожулталарынын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Бистин туранын ары жанында кичинек турачак туры. 2. Уулчак эртен тура андап барды. Жаанап келзе, ол анчы болор. 3. Адаручы бисти мөтлө күндүледи. Адарулар мөтти кайдан алып турганын жартап берди. 4. Суучактын жаказында жоон мөштөр өзөт.

|| Сөстө эки, үч те кожулталар болордон маат ||
|| жок: *ан, ан+чы, ан+чы+лар, ан+чы+лар+ды.* ||

128 таскаду. Бу сөстөрдү, кожулталары аайынча чийүчөк-ле бөлүп, бичип алыгар.

Агаштар, агаштардын, кожончылар, кожончыларга, ишчи, ишчилер, ишчилерди, малчы, малчылар, малчыларла, кастар, кастардын, күски, күекиде.

21 §. Сөстин согултазы.

|| Сөстө эки үйе эмезе оноң до көп үйелер болгондо, оlorдын бирүзи анчадала тыңыда айдылып жат. Сөстин кандый бир үйезинин онойып тыңыда айдыларын **сөстин согултазы** деп айдар. ||

Сөстин тыңыда айдылып турган үйезин согулталу үйе деп айдар. Арткан үйелерин согултазы жок үйелер деп айдар.

Алтай тилде согулта көп сабазында сөстин калганчы үйезине түжүп жат:

Карандаш, көлөткө, чырбагал, адару.

129 таскаду. Бу сөстөрдү чын айдылар ээжизи аайынча кычырыгар.

Тарыска, көлөткө, каптырга, жамачы, арчымак, айылдаш, чөйгөндөр, чымалы, артынчак, булгайры, тожыла, садучы, келескен, тарбаган, чараган, шакпырт, эмеген, көмүр, омуртка, арка.

130 таскаду. Эрмектерди бичип алала, кажы ла сөстин үстине согултанын темдегин тургузып салыгар. Согулта-нын темдегин үндү букванын үстине тургузатанын ундубагар

1. Балазы адазынан бичик сурады. Адазы балазына бичик берди. 2. Нөкөримнин көзине чөп кирди. Нөкөрим тургуза ла врачка барды. Врач онын көзүнөн чөпти чыгарып берди. 3. Чеденнин үстүндө сагыскаан отуру.

Үренгенин катап көрөрине керектүү сурактар.

Көп үйелүү сөстөрдүн үйелери ончолоры түнөй айдылат па?

Сөстүн согултазы дегени не? Алтай тилде согулта көп сабазында сөстүн кандый үйезине түжүп жат?

22 §. Кату ла жымжак үндү табыштар.

Кижини *а, о, у, ы* деп үндү табыштарды айтканда, кей оозунан тыгыда тебилип, үни кату угулып турат. Онын учун бу үндү табыштарды кату үндү табыштар деп айдар.

Ү, ö, и, э, (е) деп үндү табыштарды айтканда, кей араай чыгып, кижинин үни жымжак угулып турат. Олорды жымжак үндү табыштар деп айдар.

Кычырыгар.

Кату үндү табышту сөстөр: *каймак, ойдык, турумкай, ыжык, кажык.*

Жымжак үндү табышту сөстөр: *өбөгөн, идирген, келескен, элгек.*

131 таскаду. Эрмектерди бичип алала, кату үндү табышту сөстөрдүн алдыла бир чийүү, жымжак үндү табышту сөстөрдүн алдыла эки чийүү тартыгар.

1. Сула—сүрекей тузалу өзүм. 2. Жалаңда трактор күүлейт. 3. Үкү—түндө учуп жүрөр куш. 4. Кичинек агаштын будагында көрүк сыгырып ийди. 5. Келер өйдө бистин школдын жанында жараш сад болор. 6. Агаштардын бүрин жеңил эзин шылыратты.

132 таскаду. Кату үндү табышту төрт сөсти ле жымжак үндү табышту төрт сөсти бойыгар сананып табала, айдып беригер.

Алтай сөстин баштапкы үйезинде кату үндү табыш турар болзо, сөстин өскө үйелеринде база кату үндү табыштар турар:

армакчы, армакчылар, армакчыларды.

Алтай сөстин баштапкы үйезинде жымжак үндү табыш турар болзо, сөстин өскө үйелеринде база жымжак үндү табыштар турар.

эрлен, эрлендер, эрлендерди.

Кату үндү табышту сөсти кату сөс деп, жымжак үндү табышту сөсти жымжак сөс деп айдар.

133 таскаду. Бу сөстөрдөн озо баштап кату сөстөрдү, онын кийининде жымжак сөстөрдү бичип алыгар.

Эмик, шылтак, шердек, чымыл, турун, торко, самын, семис, өткүн, оймок, кайын, ийде, ойын, жыргал, жүгүрик, жорык, жайлу, бије, баштапкы, батпанак, ачыткы, аскыш, эгир, чаначы.

134 таскаду. Эрмектерди бичип алала, точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар. Бу буквалардын бичилерин жартап айдып беригер.

1. Ай...лдын ичинд... солун кижн отуры. 2. Таскакт...н үстин...н куч...йактар учуп чыкты. 3. Мен бир кучак ой...нот жулуп алдым. 4. Керс... кижн качан да бай...ркабас. 5. Кейди тудай...н дезем—тудулбас, көрөй...н дезем—көрүнбес.

135 таскаду. Сурактарга кару беригер.

Кату үндү табыштар жымжак үндү табыштардан незиле башкаланат?

Сөстин баштапкы үйезинде кату үндү табыш турар болзо, сөстин өскө үйелеринде кандый үндү табыштар турар?

Баштапкы үйезинде жымжак үндү табыш турар болзо, кандый болор?

Кандый сөстөрдү кату, кандыйларын жымжак сөстөр деп айдар?

23 §. Э ле е үндү буквалар.

Элик, эжик, эдек, эштек. Кеден, jene, беле, мешке.

Алтай тилде *э* *ле* *е* деп үндү буквалар *јаныс* табышты темдектеп *јадылар*.

Је *э* буква качан да болзо *сöstинг бажында* бичилер, *е* буква дезе *сöstинг ортозында* ла *учында* бичилер.

136 таскаду. Стихти кычырала, сөстөрдиг ичинде *э* *ле* *е* буквалар кайда турганын айдып беригер.

Эдискенинг үниндий
эдил үндер угулды.
Эрте јаска сүүнип,
эрке балдар ойноды.
Кеен јасты ээчий
кеткин куштар келгилеер.
Јажыл бүктен јараш јытты
јенил эзин јетирер.

137 таскаду. Эрмектерди бичип алала, *э* буквадан башталган сөстөрдиг алдыла чийү тартыгар.

1. Энем сенектенг эт экелди. 2. Агаштын ортозынаг элик чыга конды. 3. Эски туранын јанында карыган эмеген отурды. 4. Кыра ижинде колхозчылар эрчимдү иштедилер. 5. Кече Эреш эјезине айылдап жүрген.

138 таскаду. Ортозында эмезе учында *е* буквалу алты сөс таап бичигер.

К ö р г ү з ү: *тежик, тере.*

24 §. Чөйө айдылар үндү табыштар.

1. *Јаш* кайыгнын бүри јайылды. *Јааш* тўни-тўжисиле јаады.

2. *Ок тийининг көзине тийген эмтир. Оок балыкты сууга таштадым.*

Бу эрмектерди кычырала, сурактарга кару бергер.

Јаш ла јаш деп сөстөрдүн башказы незинде?

Ож ло оож деп сөстөрдүн башказы незинде?

Кезик сөстөрдө үндү табыштар чөйө айдылып жат. Ондый үндү табыштарды чөйө (узада) айдылар үндү табыштар деп айдар.

Чөйө айдылар үндү табыштарды эки түнгей үндү буквала темдектеп жадылар: *аа, ээ, ее, оо, өө, уу, үү, ыы, ии.*

Чөйө айдылар *ээ* үндү табыш сөстинг бажында бичилер:

ээк, ээн, ээси.

139 таскаду. Эрмектерди бичип алала, жаңыс номерлү эрмектерде карарта базылган сөстөрдүн башказын айдып бергер.

1. **Јуунды** колхозтын председатели ачты. Тару казан-айакты јакшы **јунды**. 2. Чокур **такаа** эжиктин јанында јүрди. Јолдын ичинде **така** жадыры. 3. Эртен тура **соок** болгон. Такша, јыланды **сок!** 4. Бистин тура сыраңай **төгдө** туры. Јорыкчы јолдон **туура** чыкты.

140 таскаду. Эрмектерди бичип алала, точкалардын ордына керектү сөстөр тургузыгар.

1. Киштинг терези сүрекей 2. Айылдын ... ол баштапкы ла катап көрүп турган. 3. ... чамыкса коомой болор. 4. Кадыннанг ... согуп турган. 5. Агчылар ... агаштын ортозынан тудуп алгандар. 6. Туранын јанында ... тоормоштор јаткан. 7. Санай бөрүнннг бажын јара

Точкалардын ордына тургузар сөстөр: *чапты, жоон, чаапты, эзин, балу, ээзин, баалу.*

Чөйө айдылар үндү табышту сөстөрдин кезиги эжерлү, кезиги эжери жок болуп жат.

Эжерлү сөстөрдү учуры аайынча түнгөйлөш-тирип, олардын чын бичилерин шинжилеп көрөр аргалу: *жуун-жун, күүн-күн.*

Эжери жок сөстөрдүн чын бичилерин десе бек үренип алар керек.

141 таскаду. Сол жанындагы сөстөргө эжер сөстөрдү он жанындагы столбиктен таап, көргүзү аайынча бичип алыгар.

Каан	эр
ээр	кан
аай	боро
бооро	ай
ороон	арчы
үүр	сөк
сөөк	үр
аарчы	орон

К ө р г ү з ү: *каан-кан.*

142 таскаду. Бу сөстөрдү жарт айдып кычырала, сөзлөргө бичип алыгар:

жит	еекен	айрууш	таада
буудай	уулак	тырмууш	көө
көөш	шуурган	кирее	наадай
меелей	куулы	мүүс	туулак
сөөл	буунты	күүле	ноокы

143 таскаду. 142 таскадуда берилген сөстөрдөн бойыгардын күүнигерле беш сөс талдап алала, олардын болушканы эркектер айдып беригер.

К ө р г ү з ү: *Адам кирее курчымты.*

25 §. Элес үндү табыштар.

Кыра, кечире, өткүрө.

Бу сөстөрдү түргөн айдып кычырыгар. *Кыра* деп сөстө *ы* жарт угулат па эмесе жарт эмес пе? *Кечире*

деп сөстө **и** канайда угулат? *Өткүрө* деп сөстө **ү** канайда угулат?

Сөстинг ичинде жарт угулбай, элес айдылып турган үндү табыштарды элес үндү табыштар деп айдар.

Элес үндү табыштар анчадала согултазы жок үйелерде учурайт: *уд(у)ра, к(у)рут, жалō(у)-рак.*

Сөстө элес үндү табыш жарт угулбаза да, оны бичиңир учурлу.

144 таскаду. Эрмектерди кычырала, элес үндү табышту сөстөрдү айдып беригер.

1. Мен тураны эбиреде агаштар отургустым. 2. Туман өткүрө бир де неме көрүнбеди. 3. Кайыңнын жалбырагы саргара берди. 4. Түңгө жетире жанмыр болбогон. 5. Кичинек уулчак аякка толтыра жилек терип алды. 6. Адазы балазына тетрадь садып берди. 7. Онын көзинең жаш качан да төгүлбеген.

145 таскаду. Бу сөстөрдү жарт айдып кычырала, бичиң алыгар. Элес үндү табыштар сөстөрдүң ичинде кайда турганын айдып беригер. Олорго согулта тўжет пе, жок по?

Бастыра	жастыра
азыра	айландыра
жандыра	көдүрө
талдыра	томурак
келиштире	шалтырак

146 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар.

1. Ангчынын ийди бийик чеденди аж...ра калыды. 2. Жажыл өлөң малга с...ранай ток аз...рал. 3. Кышкы соокко аттар да калт...ражып турды. 4. Чараган—кайз...рыкту балык. 5. Бөрүдөң коркуган кич...нек бала ыйламз...рап турды. 6. Тенгериде жылдыстар жалт...райт.

Ўренгенин катап көрөрине керектү сурактар.

Чөйө айдылар үндү табыштар дегени не? Бичиирде олоорды канайып темдектеп жадылар?

Чөйө айдылар үндү табышту сөстөрдин чын бичилерин шинжилеп көрөр арга бар ба, жок по?

Элес үндү табыштар дегени не? Сөсти бичиирде, элес үндү табыштарды канайдар учурлу?

26 §. Ўнгүр ле тунгак туйуктар.

Туйук табыштар **ўнгүр** ле **тунгак** болуп жат.

Ўнгүр туйуктарды 13 буквала темдектеп жат: **б, в, г, д, ж, з, л, м, н, ң, р**; тунгак туйуктарды 10 буквала темдектеп жат: **к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**.

В деп **ўнгүр** туйук ла **ф, х, ц, щ** деп тунгак туйуктар алтай тилге орус сөстөрлө кожо кирген:

вагон, флаг, цемент, хомут, плащ.

147 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алала, **ўнгүр** туйуктардын алдыла бир чийү, тунгак туйуктардын алдыла эки чийү тартыгар.

Жака, бала, кыш, жай, тазыл, кеден, маныр, то- жыла, вата, сахар, аспан, щётка, центнер, фер- ма, агаш, шыйдам.

148 таскаду. Ўнгүр туйук букваларды бир башка, тунгак туйук букваларды база бир башка бичип алыгар.

Б, п, к, г, т, д, ж, ш, с, з, х, ж, ц, й, ч, л, щ, м, ф, н, ң, р, в.

Көргүзү: 1) *Ўнгүр туйук бѳквалар: б, в,...*

2) *Тунгак туйук бѳквалар: к, п,...*

Ўнгүр ле тунгак туйуктар эжерлү ле эжери жок болуп жат.

Эжерлү **ўнгүр** ле тунгак туйуктар: **п-б, к-г, т-д, ш-ж, с-з.**

Эжери жок **ўнгүр** туйуктар: **в, ж, л, м, н, р, й, ң.**

Эжери јок тунгак туйуктар: *ц, ч, ш, х, ф*.

Эжерлү үнгүр туйуктар алтай сөстөрдинг учында качан да бичилбей јат.

149 таскаду. Стихти кычырыгар. Стихтен эжерлү туйук табыштарды айдып беригер.

Јадаган аштын кылгазы
јаланда өзүп койулды.
Түжүмди уткуй байрамга
түргендеп улус шыйдынды.
Байрамга улус келзин деп,
балдар бачым јарлады.
Аш түжүмин керелеп,
албаты јуулып јыргады.

27 §. Эжерлү тунгак туйуктар бойларына эжер үнгүр туйуктарга көчөри.

Кычырыгар.

Јөп јокко керек јылбас.
Мылтык јык этти.
Ат мантай берди.
Малга тус бер.
Аш јакшы бүтти.

Менин јөбим јарады.
Анчынын мылтыгы чече
Јүгүрүк адым сурт этти.
Көчөнинг тузы ачу әмтир.
Огородтын ажы бышты.

Карарта базылган сөстөрди түнгейлештирип көригер. Нени ајарып турыгар? *Јөп* деп сөскө *цм* деп кожулта кожулганынан улам не боло берди? *Мылтык* деп сөсти *ы* деп кожулта, *ат* деп сөсти *ым* деп кожулта канайып кубултты? *Тус* ла *аш* деп сөстөргө *ы* деп кожулта кожулганынан улам не боло берди?

Сөстинг учындагы эжерлү туйук табыш үндү табыштын кийининде турган бололо, сөстинг кожултазы үндү табыштаг башталар болзо, эжерлү тунгак туйук бойына эжер үнгүр туйукка көчөр:

кап-кабы, керек-кереги јүс-јүзи, тош-тожы, тат-тады.

150 таскаду. Эжерлү тунгак туйукка токтогон сөстөр берилген; бу сөстөрдү көргүзү аайынча кубултып бичигер.

Күп-күби, азык, калаш, базыт, сус, кыс, ойноот, өтөк, ачап, аскыш, каймак, кажат.

151 таскаду. Бу сөстөрдү көргүзү аайынча кожулталары жогынан бичип алыгар.

Канады-канат, чечеги, жыламажы, борондо, тырмуужы, сазы, тузагы, туйгагы, кереби, оды, көөжи, коларткыжы, казы, жүзи, балкажы, коркубазы.

152 таскаду. Эрмектерди бичип, керектү букваларды скобкалардын ичинен талдап тургузыгар.

1. Уулчак бөрү(к,г)ин кийип алды. 2. Сеги(с,з)инчи кижик келбеди. 3. Колхозчылар койдун тү(к,г)ин кыркыдылар. 4. Мен суунун тү(п,б)ине жеделе, ойто эжинип чыктым. 5. Туранын тепки(ш,ж)инде кичинек бала отуру. 6. Онын базы(т,д)ы түргөн.

Сөстүн кожултазы туйук табыштан башталза, сөстүн учындагы тунгак туйук бойына эжер үнгүр туйукка көчпөс:

баш-баштын, көс-көстүн.

Сөстүн учында эки туйук табыш коштой турза, тунгак туйук бойына эжер үнгүр туйукка шак онойдо ок көчпөс:

Журт—(онын) журты, шакпырт—(онын) шакпырты.

153 таскаду. Жаңыс номерлү берилген эрмектерде карарта базылган сөстөрдү түнөйлөштирип көригер. Ол сөстөрдө эжерлү тунгак туйуктар бойына эжер үнгүр туйукка негизин учун көчкөнүн эмесе көчпөгөнүн жартап айдып беригер.

1. Чочконун эки семис. Этти жакшы жунала, кайнадар керек. 2. Капустанын курты жаан каршу жетирет. Кезик курттар кижиге тузалу, темдектесе: чойлошкон жерди жагыртып жат. 3. Көзиме чөп кирди. Көстүн жажына иженбес керек. 4. Бистин журтыбыста үрөнбей турган бала жок. Эликманар журтка жеде-

ле, конорго түштибис. 6. Койоннын кийин буттары алын буттарынан узун. Будыма агаш кадалды.

154 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар.

1. Агашта тийин кузук чер...ип отуры. 2. Өдүгим балка...ка уймалды. 3. Жалаңда чече...тер жайылды. 4. Малды са...та кабырбай жадылар. 5. Кайма...ту чай ичтибис. 6. Талайла жаан кере...тер жүзүп жүрөт. 7. Кызылга...тын амтаны кычкыл.

28 §. Сөстин кожулталарында үнгүр ле тунгак туйуктардын чын бичилери.

Сөстин тазылы тунгак туйукка токтогон болзо, кожултанын да баштапкы табыжы тунгак туйук болор:

балык+ты, тош+то.

Сөстин тазылы үнгүр туйукка эмезе үндү табышка токтогон болзо, кожултанын баштапкы табыжы үнгүр туйук болор:

түн+де, школ+до кочкор+го, бака+га, үкү+ге.

155 таскаду. Эрмектерди бичип, карарта базылган сөстөрдүн кожулталарынын алдыла чийү тартыгар. Сөстөрдүн кожулталары кандай табыштан башталган? Ненин учун?

1. Кучкаш баспакка бастырды. 2. Карлагаштар жабыс учкылайт. 3. Жегестин алдынан ак башту чечектер көрүнип келди. 4. Оттын жанында эки уулчак отуры. 5. Койон тегенектү жыраанын ортозына жажынды. 6. Чаапка бис өлөң бердибис.

156 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар.

1. Ангчы уйку...ан ойгонды. 2. Энгиргери бис Алтын көл...ин жаказына жеттибис. 3. Андрей кызыган темир...и кыскашла тутты. 4. Байрам...а көп улус жуулды. 5. Иван малта...а сап этти. 6. Кижинен сүмелү тынду неме жок. 7. Кызычак кой...о өлөң берди.

157 таскаду. Жаңыс предметти көргүзип турган сөстөрдү көп предметтер көргүскедий эдип кубултыгар.

1. Таш, көс, кып, от, шыйрак, тиш, кереп, куш.
2. Тийинг, тал, казан, кийим, кол, ором, кожон, чөл, уй.
3. Теке, эчки, оору, така, оро, эгү, бука, чочко.

158 таскаду. Стихти кычырала, сөстөрдүн карарта базылган кожулталарынын баштапкы табыжы кандый буквага темдектелгенин айдып беригер. Ненин учун ондый?

Жастын башталганы.

Кеен Алтайдын кышкы чүми
кезик жерде жоголды.
Күннинг чогы изү тийип,
күмүш карды кайылтты.
Тенгериде булуттар
ары-бери өткилейт.
Эдил үндү кучкаштар
эртен-эңир эткилейт.

159 таскаду. Эрмектерди бичип, көп точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар.

1. Жарык...а ла жылу...а удур а жалаң...а өлөң өзүп чыкты. 2. Николай такта...аң туруп келди. 3. Күн...и карлагаш баштайт, торчык учына жетирет. 4. Киске...е ойын, чычкан...а өлүм. 5. Жүс...и, кулак...ы, мойын...ы ару жунар керек.

Үренгенин катап көрөрине керектү сурактар.

Кандый туйук табыштар үнгүр, кандыйлары тунгак деп адалат?

П, к, т, ш, с деп тунгак туйуктарга кандый үнгүр туйуктар эжер болуп жат?

Эжерлү тунгак туйук бойына эжер үнгүр туйукка качаң көчөт?

Сөстин тазылы тунгак туйукка токтогон болзо, кожултанын баштапкы табыжы кандый болор?

Сөстин тазылы үнгүр туйукка эмезе үндү табышка токтогон болзо, кожултанын баштапкы табыжы кандый болор?

29 §. Эрмек керегинде үрөнгенин катап көрөри.

Ат киштеди.

Уулчак айылында бичик кычырат.

Эрмектин ичинде сөстөр шүүлте аайынча бойлоры ортодо колбулу болуп жат.

Сөстөрдин шүүлте аайынча колбулу болуп турганын сурактардын болужула билип алар аргалу.

1. *Ат (канайтты?) киштеди.*

Не киштеди? — Ат.

2. *Уулчак айылында бичик кычырат.*

Уулчак (нени эдет?) — кычырат. Кем кычырат? — Уулчак. Нени кычырат? — Бичик. Кайда кычырат? — Айылында.

160 таскаду. Шүүлте аайынча колболу сөстөргө сурактар тургузыгар. Сурактарды тургузарына баштапкы эрмек көргүзү эдин берилген.

1. *Балдар тышкары ойнодылар. Балдар нени этилер? — Ойнодылар. Кайда ойнодылар? — Тышкары.*

2. *Эјем шкодо үренет.*

3. *Кызычак карындажын азырады.*

4. *Киске чычкан тутты.*

161 таскаду. Эрмектерди кычырала, шүүлте аайынча (сурактар аайынча) *түлкү* деп сөсти кубултыгар.

Түлкү агаштын ортозында жүрет. (Ненин?) терези баалу. Степан (неге?) чакпы тургусты. (Нени?) мекелеерге күч. Кулугур (не де?) төртөн эки эп-сүме. Ийт (не де н?) бөкө.

162 таскаду. Эрмектерди кычырып, сурактардын ордына шүүлте аайынча келишкедий сөстөр кожуп турыгар.

Уулчак (кайдаң?) (нелү?) ... жыгылады.
 Ый кижн (неге?) (нени?) ... чайбады.
 Балыкчылар (неле?) (нени?) ... туттылар.
 Койчы (кайда?) (нени?) ... кабырат.
 Ыренчиктер (кемле кожо?) (кайдаар?) ... бар-
 дылар.

163 таскаду. Он ло сол жанындагы столбиктерден шүүлте аайынча бирузи бирүзине келишкедий сөстөрдн талдап ала-
 ала, эрмектер бичип алыгар.

Күс		жаайт
Өлөн		согот
Жанмыр		саргарды
Салкын		жангылады
Куштар		баиталды

164 таскаду. Эрмектер бүтсин деп, сөстөрдн талдап ала-
 ла, шүүлте аайынча ээчий-деечий тургузыгар.

чыкты, агашка, уулчак;
 будагында, мөштин, отуры, тарал;
 бийик, жалаңда, өзөт, өлөн;
 сүт, энези, берди, балазына;
 жерден, жылу, учуп келет, ыренчи.

К ө р г ү з ү: *Уулчак агашка чыкты.*

165 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер будуригер.
 Жараш, келди, жас. Кар, көбү, кайылды. Кунет,
 чыкты, жерде, өлөн. Кышкы, айу, уйкудан, турды.
 Күндер, көптөди, жылу.

К ө р г ү з ү: *Жараш жас келди.*

166 таскаду. Сөстөрдн шүүлте аайынча ээчий-деечий тур-
 гузып, „Койоннон коркудылар“ деп бажалыкту куучын бичип
 алыгар.

Балдар, бардылар, ортозына, агаштын;
 тердилер, озор, жилек;
 элес этти, не де, кенетийин;
 коркудылар, тын балдар;
 кызычактын, кичинек, жилеги, төгүлди;
 бирүзи, балдардын, немени, боро, көрди;
 болгон, койон, ол.

167 таскаду. Бу эрмектерден жангс ла јас керегинде айдылган эрмектерди бичип алыгар.

Калын кар јаады. Күн там ла изиде тийет. Балдар сууга эжиндилер. Талдын койоногы јарылып, кажайа берди. Өлөң саргарып, чалдыгып келди. Колхозто кыра ижи башталды. Айу ичегенине уйуктаарга кирди. Өлөң чабар өй јетти. Кеткин куштар учуп келди. Түш кыскарды, түн узады. Ончолоры јаска сүүнет. Агаштардын бүри јайылды. Суу јарадынан ажынды. Ат тошто тайкылды.

30 §. Баштаачы.

*Тракторист кыра сүрди.
Јылу салкын сокты.*

Баштапкы эрмекте кем керегинде айдылган?
Экинчи эрмекте не керегинде айдылган?
Кем сүрди?—*Тракторист.* Не сокты?—*Салкын.*

Эрмекте кем эмезе не керегинде айдылганын темдектеп турган сөсти **баштаачы** деп айдар.
Тракторист ле *салкын* деп сөстөр—**баштаачылар.**
Эрмекте баштаачы кем? эмезе не? деп сурактарга кару берет.

168 таскаду. Бу эрмектердин кажызынан ла баштаачыны айдып беригер.

1. Арыш бышты. 2. Тегериде жылдыстар суркурайт. 3. Балдар аштын мажагын јуудылар. 4. Јайгыда Митя төрөл колхозына болужар. 5. Кереп талайдын жаказына јууктап келди. 6. Агаштын ортозында айу огурды. 7. Уренчиктер экскурсияга барып јүрдилер. 8. Ишмекчи бойынын молјузын өйинег озо бүдүрди. 9. Јолдын ичинде кучыйактар секирижет. 10. Бозу мөбрөди.

169 таскаду. Бу эрмектерге баштаачылар кожуп бичигер.

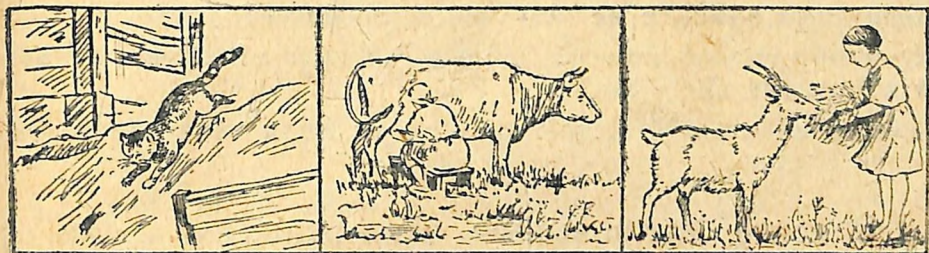
Огородто ... өзөт. Класстын төр јанында ... туры. Јаскы... эриди. ... јыраанын ортозына јажынды. ... карындажыла кожо јилектеп барды.

Керектү сөстөр: *јер, Галя, стол, койон, картошко.*

170 таскаду. Берилген сөстөр баштаачылар болзын деп, эрмектер санавып алыгар.

Соок, кар, кўн; ўренчик, пионер, ишмекчи, самолёт, школ, класс.

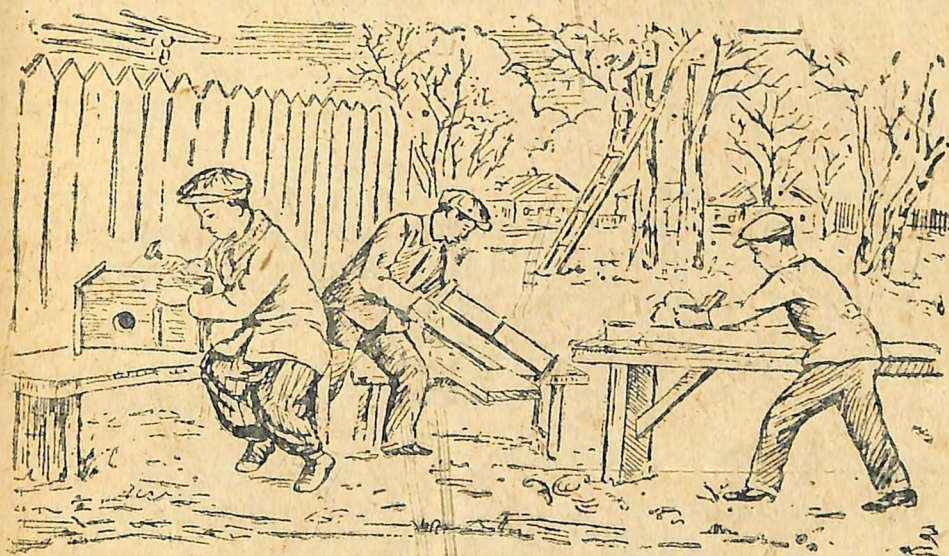
Кўргўзў: *Калапту соок тўшти.*

Киске нени эдет? Ўй кижн нени эдет? Кызычак нени эдет?

171 таскаду. Журуктардын алдындагы сурактарга толо кару берип, эрмектер бичип алала, баштаачынын алдыла чийу тартыгар.

31 §. Айдылачы.

Куштардын најылары.

Јас эрте келди. Балдар кара баарчыктарга турачактар белетеди. Кукаш доско струштайт. Санаш

досконы томура кезет. Коля турачак жазайт. Митя турачакты агашка бектештирет.

Јуруктын алдында канча эрмек берилген?

Баштапкы эрмекте не керегинде айдылган?

Экиంచి эрмекте кем керегинде айдылган? Учинчизинде кем керегинде айдылган?

Кукаш нени эдет? Санап нени эдет? Коля нени эдет? Митя нени эдет?

Эрмекте баштаачынын нени эди, эмесе канайып турганын көргүзөр сөсти айдылачы деп айдар.

Келди, белетеди, струштайт, кезет, жазайт, бектештирет деп сөстөр—айдылачылар.

Эрмекте айдылачы шүүлте аайынча баштаачыла колбулу болуп, предмет нени эдет? эмесе предмет канайып жат? деп сурактарга кару берет.

Баштаачы ла айдылачы эрмектин төс члендери деп адалат.

172 таскаду. Бу эрмектердин кажызынын ла айдылачынын айдып беригер.

Таштын алдынан ару суучак агат. Суучакты жакалай боронгот өзөт. Колхозчылар аш кестилер. Мен сымданын балдарын көргөм. Бис пионерский лагерьде амырадыбыс. Бийик ташта мүркүт отуру.

173 таскаду. Берилген айдылачыларга шүүлте аайынча келишкедий баштаачылар талдап алала, эрмектер айдып беригер.

Күркүрейт, ыйлады, жаар, улуды, бүрленди, учкылайт, акшыды.

Керектү сөстөр: *агаш, мүркүт, бөрү, кар, бала, күкүрт, карлагаштар.*

174 таскаду. Бу эрмектерге айдылачылар тургузыгар.

1. Пожарниктер өртти ... 2. Дежурный тетрадь-

тар 3. Мен нөкөримле кожо киного 4. Балдар кандык 5. Күн изү 6. Столдын үстинде тетрадь 7. Карчага такаанын балазын 8. Малга бөрү 9. Жестем базардан эт

Точкалардын ордына тургузар сөстөр: *табарды, жадыры, апарды, чалыйт, кастылар, барарым, садып алды, үледи, бичүрүп койдылар.*

175 таскаду. Берилген сөстөр айдылачылар болор эдип, эрмектер айдып беригер.

Жаабады, агыртты, болужып жат, көктөп отуры, калыды, токулдатты, эмдеди.

К ө р г ү з ү: *Түнде жанмыр жаабады.*

|| Алтай тилде айдылачы качан да болзо баш- ||
таачынын кийининде турар.

176 таскаду. Он ло сол жанындагы столбиктердеп шүүлте аайынча бирүзи бирүзине келишкедий сөстөрдү талдап алала, эрмектер бичип алыгар.

өлөн	ыркыранат
ат	күүлейт
кожон	чарчалды
адару	чалдыкты
ийт	угулды
такпай	ойлоды

К ө р г ү з ү: *Такпай чарчалды.*

177 таскаду. Бу эрмектерге айдылачылар кожуп бичигер.

1. Өлөннин ортозында жилек 2. Ат машинадан 3. Таскактын алдында такаа 4. Соок тамла 5. Эжем учук 6. Кызычак туранын ичин

Керектү сөстөр: *жалмайт, калаптанды, ирди, үргүдү, калактады, кызарат.*

32 § Баштаачы ла айдылачы керегинде үренгенин катап көрөри.

178 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачылардын алдыла жаныс чийү, айдылачылардын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Үренчик сүрекей жакшы үренет. 2. Кырдын эдегинде теермен шуулайт. 3. Жайгыда мен бежен өркө өлтүрдим. 4. Бака өлөнгийн ортозына жажынды. 5. Чибинин төзинде койон отуру. 6. Эртен тура адам городко барды. 7. Кенетийин салкын сокты. 8. Келер жылда мен үчинчи класста үренерим.

К ө р г ү з ү: Үренчик сүрекей жакшы үренет.

179 таскаду. Эрмектерди бичип алала, айдылачыларга сурактар тургузыгар.

Аркада элик (к а н а й т т ы?) багырды.

Адазы жаланда (...) иштеген.

Жасты ээчий жай (...) келер.

Колхозчылар бойлары ортодо (...) мөрөйлөжөт.

Ыраакта ийт (...) үрди.

180 таскаду. Бу таблица аайынча баштаачыларды бойыгар сананып алала, олордон айдылачыларга таблицадагы сурактарды тургузыгар.

Баштаачылар	нени эдет? <i>мантайт.</i>
	нени этти? <i>јүгүрди.</i>
	нени эттилер? <i>истедилер.</i>
	нени эткилеер? <i>үренгилеер.</i>

К ө р г ү з ү: *Элик (нени эдет?) мантайт.*

181 таскаду. Эрмектерди кычырала, ондо айдылачылардан баштаачыларга кандый сурактар тургузатанын айдып беригер.

1. Жууканын түбинде суучак шыркырайт. 2. Кар јерди ак кебисле бүркеди. 3. Энем тура черетеди. 4. Сууда балыктар јүскилейт. 5. Көкүл нөкөрин узак

сакыды. 6. Жаланда өлөн жажарат. 7. Деревненин учынан ала агаш чөйилип барган. 8. Тан алдында кыру түшти. 9. Ваня бир стакан сүт ичти. 10. Агаш ортозында малина бышты.

К ö р г ү з ү: *Жууканын түбинде не шыркырайт?—Суучак.*

182 таскаду. Предметтердин аттарын кычырыгар. Кажыла предмет нени эдип турганын эмезе ол канайып турганын айдып беригер.

Чымалы жорголойт. Торчык Бала Бозу Урок Сүт Эг Күн

Точкалардын ордына тургузар сөстөр: *кожсондойт, ойнойт, мөбөрөйт, башталды, ириди, тынчыкты, аясты.*

183 таскаду. Бу баштаачыларга шүүлте аайынча келишкедий айдылачыларды скобкалардын ичиндеги сөстөрдөн талдап алала, эрмектер бичигер.

Күн Кучкаштар Чечектер Күүлелер

(кожсондойт, күлүрөйт, чалыйт, чечектейт).

184 таскаду. 183 таскалудагыдый ок жакылта берилген.

Күн Түн Ай Оттор Пөтүк

(кожсондоды, кирди, чыкты, күйди, ашты).

185 таскаду. Бу айдылачыларга шүүлте аайынча келишкедий баштаачыларды скобкалардын ичиндеги сөстөрдөн талдап алала, эрмектер бичигер.

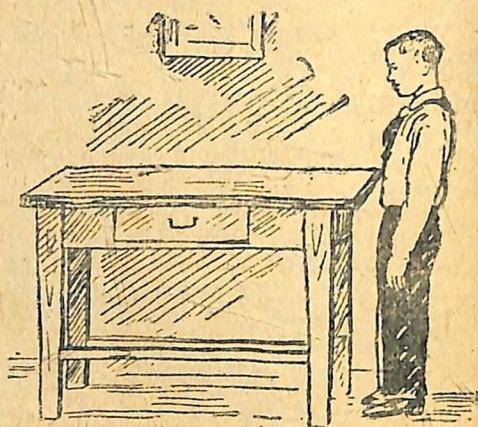
... мөбөрөйт каркылдайт бустайт кортылдайт киштейт.

(чочко, бука, ат, уй, каргаа).

186 таскаду. 185 таскалудагыдый ок жакылта берилген.

... жалт этти. ... күркүредди. ... жаады. ... акты.

(суучактар, күжүрт, жанмыр, жалкын).

187 таскаду. Кажы ла јурукка бир эрмектен сананып ала-ла, бичип алыгар. Баштаачынын алдыла чийу тартыгар.

33 §. Эрмектин эчени члендери.

1. Кызычак бичийт.	1. Кызычак письмо бичийт.
2. Чечек чечектейт.	2. Кызыл чечек чечектейт.
3. Трактор кўркўрейт.	3. Јаланда трактор кўркўрейт.

Сол ло он јанындагы столбиктерде берилген эрмектерди кычырыгар.

Олор бойлары ортодо незиле башкаланат?

Сол ло он јанындагы столбиктерде берилген эрмектерден баштаачыларды ла айдылачыларды айдып беригер.

Он јанындагы столбикте берилген эрмектерде база кандый сөстөр бар?

Олор кандый сурактарга кару бередилер?

Баштаачыдан ла айдылачыдан башка, эрмектин ичинде көп аразында јартаачы сөстөр бар болуп јат.

Олор мындый сурактарга кару бередилер: кандый? кемнин? ненин? кемге? неге? кемди? нени? кемле? неле? кемде? неде? кемнен? недең? канайда? кайда? кайдаар? качан? кайдан?

Ондый сөстөрдн эрмектин эчени члендери деп айдар.

188 таскаду. Кычырала, кандый эрмектерде эчени члендер бар, кандыйларында жок, айдып беригер.

Кар кайылды. Жалангар жажарды. Суу жарадынант ашпас болды. Жолдор кургады. Агаш бүрленди. Күн жаркынду тийет. Колхозчылар кырада иштейт.

189 таскаду. 188 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

Тенери карануйланат. Тенерининг түбиле кара булуттар өдөт. Жаңмыр жаайт. Соок салкын согот. Балдар үйде отурдылар.

Кара булуттар өдө берди. Күн чалыды. Жер жылыды. Балдар тышкары ойнойдылар.

190 таскаду. Эрмектерди бичип алала, кажы ла эрмекте баштаачынын алдыла жаңыс чийү, айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар.

Күн ашты. Суунын үстинде туман агарат. Күдүчи малды деревне жаар айдады. Салкын токтоды. Куштар унчукпай барды. Тенери бүрүнкүйленди. Эңир кирди. Тенериде баштапкы жылдыс жалтырады.

191 таскаду. 190 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

Күннинг чогына кар жалтырайт. Ыраакта агаш карарат. Кыру өткүре чиби көгөрөт. Тоштын алдында суучак мызылдайт. Күн башталды. Иш кайнады. Үренчиктер школго баргылады.

192 таскаду. Эрмектерди кычырып, сурактар аайынча ологорго сөстөр кожугар.

Үренчик (нени?) ... кычырат.

Пионер (неле?) ... журайт.

Бис (кайда?) ... үренедибис.

Колхозчы (кайдаар?) ... атанды.

Мен (кандый?) ... балык туттым.

193 таскаду. Бу эрмектерге сурактар аайынча сөстөр кожугар.

Мен (кайда?) ... отурум.

Мен (нени?) ... көрдим.

Карлагаш (канайып?) ... учат.
Мешке (кайда?) ... өзөт.
Уй (кайдаг?) ... чыкты.

194 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөргө айдылачыдан сурактар тургузыгар.

Кышкыда көл тонуп калды. Колхозчылар **шүүн-дерин** белетеп алды. Айас күнде **көлгө** бардылар. Баксым жаан **улусла** кожо барды. Балыкчылар **тошто** тежиктер ойдылар. Онын кийининде **оноор** шүүндерин божоттылар. Жаан удабай **тоштын** үстинде жаан балыктар жаткылады.

Көргүзү: *Көл качан тонуп калды?—Кышкыда.*

195 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөргө баштаачыдан сурактар тургузыгар.

Изү жай өтти. **Күрен** күс башталды. **Бистин** суучагыбыс туманла бүркелди. **Күски** жаңмыр жаар болды. **Айас** күндөр астай берди. **Кеткин** куштар түштүк жаар ууланды.

Көргүзү: *Кандый жай?—Изү.*

196 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөргө баштаачыдан эмесе айдылачыдан сурактар тургузыгар.

Таандар учуп келди. Суучактар **шыркырап** агат. **Сууда** калганчы тош түшти. **Жаландарда** **жүзүн-жүүр** чечектер чечектеди. **Курт-коныстар** тынданды. **Адарулар** **уйазынан** учуп чыкты. **Кайыннын** бүрчүкте-ри жайылды.

197 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөр кандый сурактарга кару берип турганын скобкалардын ичиндеги точкалардын ордына тургузыгар.

Аня (...) карындажына сүт берди. Онын кийининде ого (...) **куучын** айтты. Карындажы сүйүнип, (...) **буттарыла** тепкиленип турды. **Аня (...)** карындажын

тын сүүп жат. Ол (...) карындажыла кожо (...) кино-
го до жүрет.

198 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган
сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар; кажы ла ондый сөскө ке-
лишкедй сурак тургузыгар.

Жас келди. Айу ичегенинен чыкты. Томуртка чи-
рик агашты токулдадат. Койон **јаланга** катандайт.
Элик чаабыла кожо агаштын жаказында отойт. **Јас-**
кыда аңдар, куштар ач болуп жат.

199 таскаду. 198 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

Жаскы жаңмыр өдө берди. Анда-мында **ак** булут-
тар көрүнөт. **Күннин** чогы тийди. **Јаланда** **јаш** өлөт
јажарат. **Јердең чанкыр** чечектер өсти. Мал **одорго**
чыкты.

200 таскаду. Стихти бичип алала, баштаачынын алдыла
бир чийү, айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар.

Жаскы өйдө јаш кайын
јараш бүрле бүркелди.
Коо сынду јойгоннын
сангызы кайылып чөйилди.
Јалбан јерде чечектер
јайга удур јайылды.
Јылкы малды күдүчилер
јайлу јерге айдады.

201 таскаду. Эрмектерди бичип алала, айдылачылардын
алдыла чийү тартыгар; арткан сөстөргө (бичибей) сурактар
тургузыгар.

Эңир кирди. Јыраанын ортозында торчык кожон-
доды. Торко сары ого өткөништи. Арышта талтар
тартылдайт. Јылдыстар койулып келди. Бийик туу-
нын ары јанынан ай чыкты. Төгери јарый берди.

202 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачылардын алдыла чийү тартыгар; арткан сөстөргө (бичибей) сурактар тургузыгар.

Тышкары жаңмыр жаайт. Балдар үйде отурылар. Сазон журук журайт. Миша узанып отуры. Кичинек Витя кабайда уйуктайт. Энези кийим јунат. Адазы өдүк јамачылайт.

203 таскаду. Бу эрмектерге сурактардын ордына сөстөр кожуп, куучын айдып беригер.

(Кандый?) ... јай келди.

(Кайда?) ... үредү божоды.

Балдар (кайдаар?) ... барып јүрдилер.

Олор (кайдан? нени?) ... тердилер.

Олор (кайдан? нени?) ... көрдилер.

Олор (кайда? кемге?) ... болужат.

Балдар (кайда? канайда?) ... ойногылайт.

34 §. Бастыра үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар.

204 таскаду. Бу куучынды терен шүүнип кычырала, кажы ла эрмекте кем керегинде эмезе не керегинде айдылганын айдып беригер.

Болушчылар.

Јайгы күн болгон. Колхозчылар өлөнг јуугандар. Кенетийин тегерини булут бүркеди. Улус мендеп иштеген. Је өлөнг көп болгон.

Јуукта пионерский лагерь турган. Пионерлер колхозчыларга болужарга келгиледи. Иш жылгырлады. Колхозчылар өлөнгин жаңмырдан озо јууп алдылар.

205 таскаду. Стихти ончогор бир үнле кычырыгар. Предметтердин аттарын көргүзип турган сөстөрдү айдып беригер.

Огородто

Тырмууш, күрек, көнөк алып,
огородко бис бардыс.
Помидорды отургузып,
огурчынды сугардыс.

Бойы бойына шор этти.

Јурукты ајыктап көригер.
Ондо кем, не јуралган?
(Уулчакка ат адап беригер)
Уулчак кандый јерле бараткан?
Мөштө ол нени көрүп ијди?
Онын бөрүти ненин учун будакка
илинип калды?
Тийинг кайдаар барды?

206 таскаду. Јурук ла сурактар зайынча „Бойы бойына шор этти“ деп куучын айдып беригер.

207 таскаду. Бу сөстөрдөн ағаштарды темдектен турган сөстөрдү бичип алыгар.

Карагайлар, боронгот, тегенек, терек, балаң, аспак, буудай, мешке, карагат, јойгон, мырчак, кайыңдар, сула, каргана, киш, чечек, мөш, кызылгат.

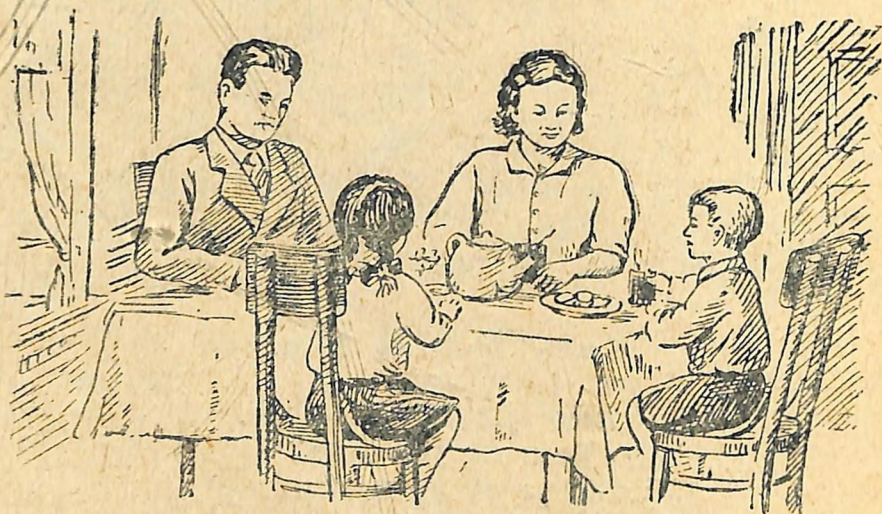
Т а б ы ш к а к.

Чек, чек базытту, чекпен сары өдүктү (элик).

208 таскаду. Бу действиелер кандый предметтерге жарарын айдып беригер.

Чечектейт, жалтырайт, жарыйт, күйет, күркүрейт, чыйкылдайт, чалдыгат, шуулайт, бартылдайт, киштейт, мантайт, жүгүрөт, агат.

209 таскаду. Журукты аяктап көрөлө, туранын ичиндеги предметтердин аттарын айдып беригер.

210 таскаду. Төмөниги предметтердин действиелерин көргүзүп турган сөстөрдү нени эдет? деп сурак аайынча бичип алыгар.

Уулчак. Киске. Ийт. Айу. Койчы. Колхозчы.

Көргүзү: Уулчак бичик кычырат.

211 таскаду. Куучынды кычырала, бу не? деп суракка кару берип турган сөстөрдү айдып беригер.

Тийиннин уйазы.

Ваня ла Гриша агаштын ортозына бардылар. Агаштын ортозында карагай өскөн. Карагайда көндөй бар болгон. Балдар оного тийиннин уйазын таптылар.

Уйда моштин кузугу јатты. Балдар кузукты алып алдылар. Тийиннин кузугу сүрекей јакшы әмтир!

212 таскаду. Бу сөстөрдөн узанарга керектү предметтерди бичип алыгар.

Кайыш, маска, трактор, салда, карандаш, бычак, кяду, кирее, капкы, қыскаш, калбак, долото, өрүм, эгү, серп, төжү, аяк, јалмуур.

Керек коомой!

Журукты а јы к т а п к ö р ö л ö, сурактарга к а р у б е р и-
г е р:

Журукта не јуралган?

Бу керек качан, кайда болгон?

Койон ортолыкта канайда артып калды?

Агаштын будагына ол канайда чыгып алды?

Койон түбектен айрылып болор бо, јок по?

213 таскаду. Журук ла сурактар аайынча „Керек коомой“ деп куучын сананып алыгар.

214 таскаду. Куучынды бичип алала, карарта базылган сөстөрдин тазылын ла кожулталарын айдып беригер.

Жаскыда.

Чеденнин жанында баштапкы өлөн көрүнип келди. Агаштар бүрленгелек. **Јуукада** ла агаштын ортозында кар јатканча. **Јолдын** балкажы чейилип калган. **Аттар** той балкашка бадалып турат. **Уулчактар** тышкары кажык ойноп турылар.

215 таскаду. Эрмектерди бичип алала, предметтердин аңылу темдектерин көргүзип турган сөстөрдин алдыла чийу тартыгар.

1. Бис койу агаштын ортозында болдыбыс. 2. Мен јанмырдан барбак мөштин алдына јажындым. 3. Ак чечектер јайылды. 4. Энези кичинек кызына көк платье көктөди. 5. Быыраш кайыңнын төзінде кызыл јилектер өзөт.

216 таскаду. Кайра учурлу аңылу темдектерди көргүзип турган сөстөр айдып береле, көргүзү аайынча бичип алыгар.

Јарык—карангуй. Кадык—... . Кыска—... . Ару—... . Курч—... . Јылу—... . Айас—... . Јымжак.—... . Калын—... . Јабыс—... . Тату—... . Ак—...

217 таскаду. Стихти бичип алала, карарта базылган сөстөр нени көргүзип турганын (предметти, предметтин аңылу темдегин эмеze дейвиезин) јартап айдып беригер.

Аш түжүминин кожоңы
элбек јерге јангыланын.
Јаркынду күндий жүрүмисти
улуска текши јарлазын.
Телкем јаан алмарга
талдама арыш төгүлет.
Јблоконын байлык түжүминен
садтагы яблоня ээлет.

218 таскаду. Куучынды бичип алала, точкалардын ордына керектү сөстөр тургузыгар. Ол сөстөр нени көргүзип турганын јартап айдып беригер.

Жаскы күнде.

Тан атты. ... салкын согот. Жуукада ... суучак шыркырайт. Жыраанын ортозында ... үндү торчык көжондойт. Көбөлөктөрдүн кийининен ... карлагаш сүрүжет. ... арыш араай жайканат. Жаланнын үстинде талан-киленнин ... кожоңы жаңыланат.

Точкалардын ордына тургузар сөстөр:
чыйрак, бийик, сүүнчилү, жылу, түргөн, эдил.

219 таскаду. Кычырала, кыйгылу ла суракту эрмектерди айдып беригер.

Күски салкын, шуулаба!
Тегин жерге не күүлеер?
Октябрьдын байрамына
ончо улус сүүнер!
Тенериде кандый куштар
канаттарын талбайтат?
Онызы бистин самолёттор,
байрамды уткуп, учкылайт.

220 таскаду. Стихти кычырыгар. Онон суракту ла кыйгылу эрмектерди айдып беригер.

Жакшы айас күн болгон,
жанмыр кайдан келди не?..
Буудай ашты койултып,
сугарганы түбек пе?
Агаштын бүрин жажартып,
аштын түжүмин көдүрер.
Ар-бүткенди жаныртып,
тузазын биске жетирер!

221 таскаду. Куучынды кычырала, эрмектерде кандый сөстөр шүүлте аайынча колбулу болуп турганын айдып беригер.

Жанмырдын кийининде.

Жаскы жанмыр токтой берди. Кара булуттар жоголды. Агаштар жунунып алды. Жаландар жажарды. Жажыл

өлөн чыкты. Бүктер чечектерле бүркелди. Туралардын көзнөктөри ачылды.

Көргүзү: Не токтой берди?—*Жанмыр. Кандый жанмыр?—Жаскы.*

222 таскаду. Сол жанындагы столбикте берилген кажы ла эрмекке шүүлте аайынча келишкедий сөстөрдү он жанындагы столбиктен талдап алала, эрмектер бичигер.

Жер эриди,
Карлагаштар жабыс уч-
кылайт,
Арыш бышты,
Агаштын ортозына ба-
ралы,
Эбиреде туруп алалы,

*кожсон кожсондоо-
рыс
мешке жуурыбыс
жанмыр жаар*

*оны кезер керек
кыра сүрер керек*

223 таскаду. Куучынды кычылала, айдылачынын алдыла чийү тартыгар.

Эртен тура.

Күн чыкты. Кучкаштар сүүнчилү кожондоды. Бо-ро кучыйактар жолдын ичинде чыйкылдажат. Суукуш балдарын суу жаар ээчитти. Кайында кара баарчык отуры. Айылдын жанында желечилер секирип жүри. Кы-рада трактор күүлейт.

224 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачынын алдыла жаныс чийү, айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Школдын жаныла жалбак жол өдүп жат. 2. Миша городко барып жүрген. 3. Агаштын ортозында бөрү жүри. 4. Тенериде жылдыстар мызылдады. 5. Жараш чечек жайылды. 6. Лодронын чечектеринде адарулар күү-лежет.

225 таскаду. Озо баштап салкыннын тузазы керегинде айдылган эрмектерди, онын кийининде салкыннын каршузы керегинде айдылган эрмектерди бичип алыгар.

Салкын булуттарды айдайт. Салкын керептерди

оодот. Салкын теерменнин канаттарын эбирет. Салкын агаштарды жыгат. Салкын туранын жабынтызын жемирет. Салкын јунган кийимди кургадат. Салкын өртти јаанадат. Салкын өзүмдердин үренин таркадат. Салкын изү күнде улуска серүүн јетирет.

226 таскаду. Стихтен алынган үзүкти кычырыгар; ошон озо баштап эки үйелү сөстөрдү, онын кийининде үч үйелү сөстөрдү бичип алыгар, бичип алган сөстөрдү үйелери аайынча бөлүп салыгар.

Кыштын учы.

Кыш учурлу чугулданат: Јер үстинде ончо неме, онын өйи өдүп калды; јаска сүүнип, кыймырайт, јаскы күндөр табыштанып, тенериде талаа-килен кышты сүрүп айдады. үн серитпей кожондойт.

Кыш артарга чырмайып,
јылу јаска арбанат,
тынып келген јараш јас,
кышты көрүп каткырат.

227 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; ондо й буквалу сөстөрдү бир јолдон экинчи јолго канайда көчүрерин айдып берягер.

1. Айунын балазы тепкиленип турды. 2. Кайынын јулугы сүрекей амганду. 3. Кабайда кичинек бала уйуктайт. 4. Јайгы эмир кире берди. 5. Сайму базардан кайылткан сарју экелди. 6. Ат туйлады. 7. Јодронын бүри јайылды. 8. Уйга јайынты уруп бер.

228 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; карарта базылган сөстөрдү бир јолдон экинчи јолго көчүрери аайынча чийү-чекле бөлүгер.

1. Чында атты чанакка јекти. 2. Күннин аайы кубула берди. 3. Кобынын ичиле аккан суучактан Чакыш эки чараган тутты. 4. Күн айасса, бис агаштын ортозына мешкелеп барарыс. 5. Койоннон коркунчак ан јок.

229 таскаду. Бу сөстөрдү бир жолдон экинчи жолго көчүрөри аайынча чийүчөккө бөлүп, бичип алыгар.

Каалга, кайдаар, таандар, жеекен, туулы, таадак, саадак, күүлө, жыраалар, буунты.

230 таскаду. Бу сөстөрдүн озо баштап городтордун аттарын, онын кийининде журттардын, онын кийининде дөзө суулардын аттарын бичип алыгар.

Кадын, Дон, Эликманар, Горно-Алтайск, Обь, Турачак, Киев, Урсул, Ондой, Сайдыс, Кулады, Ашхабад, Енисей, Волга.

Городтор: ...

Журттар: ...

Суулар: ...

231 таскаду. Точкалардын ордына керектүү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Бастыра тенери булутт...рла бүркелди. 2. Кай...н—сүрекей тузалу агаш. 3. Бир катап төгүндөз...н, экинчиз...нде бүтпөс. 4. Энем меге сүтт... чай уруп берди. 5. Чакын...н жаңында ээрл... ат туры. 6. Калапт... соок башталды.

232 таскаду. 231 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Агашт...н көндөй...нде тийиннин уйазы бар эмитир. 2. Төстөктө беш ай...л туры. 3. Ыс сууга чей...лбей жат. 4. Каргана—тегенек... жыраа. 5. Эки чибин...н ортозында жөргөмөшт...н уйазы салактайт. 6. Иван черүдө кайуч... болуп туры.

233 таскаду. Точкалардын ордына керектүү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жаланда ... мал жүри. 2. Ангчы ... чөйгөнүн отко тургусты. 3. ... ичкеери жүгүрди. 4. Нөкөрүм меге бир ... кузук берди. 5. Балыкчылар ... көп балык туттылар. 6. Балдар ... жилектеп барды. 7. Маша куштарга калаштын ... берди.

Керектү сөстөр: оодыгын, мееске, ууш, шүүнле, үүрлү, куулы, жуучылдар.

234 таскаду. Бу сөстөргө чөйбө айдылар үндү табышту эжер сөстөрдү көргүзү аайынча бичип алыгар.

Шор—шоор. Ур — Тай — Жан — Тар—...
Күн — Ок — От —

235 таскаду. Куучынды бичип алала, предметтердин действилерин көргүзип турган сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

Суучак.

Мен кичинек суучакты сүрекей тын сүүгем. Ол агаштын ортозында араай агып жаткан. Онын жарыдында койу жыраа өскөн. Мен оноор жилектеп жүрөтем. Жаскыда адарулар жүзүн-жүүр чечектерден мөт жууйтан. Энирде мында торчык кожондойтон.

236 таскаду. Стихтен алынган үзүктү бичип алала, керектү буквалар тургузыгар, олардын чын бичилерин жартап айдып беригер.

Кышкы жол.

Быж...раш булуттарды өтк...ре
ай өнөлөп барад...ры,
кунукчыл ээн жаландарды
кубакай одыла жарыдып туры.
Эрикчил кышкы жолдын ичиле
чыйрак аттар мантаг...лайт.
Бир аай үндү күзүни
эрчимдү шын...райт.

237 таскаду. Стихти кычырала, карарта базылган буквалардын чын бичилерин жартап айдып беригер.

Электростанция.

Эмдик аттый сууны кечире
бек агаштан күр эдилди.

Эртеннен ала түнге жетире
суунын жанында тер төгүлди.
Эрчимдү иштин шылгузында
электростанция түргөн бүтти.
Колхозчылардын айыл-журтында
жаркынду оттор жалтырап куйди.

238 таскаду. Берилген көргүзү аайынча таблица тургузып алыгар.

Биске јер нени берет.

Аш өзүмдер кукуруза арыш	Жилектер кой јилек тийингат	Огород ажы морковь капуста
--------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------

239 таскаду. Берилген сурактар аайынча бойыгардын адыгардан „Јайды мен канайда өткүрдим“ деп куучын айдып беригер.

1. Јайгыда сен кайда амыраарын?
2. Кемле кожо, кайдаар барарын?
3. Ондо нени әдерин, нени әдеригер?
4. Айылында нени әдерин?
5. Кемле, канайып ойноорын?
6. Јайгыда сен нени әдерге анчадала сүүйдин?

240 таскаду. Стихти наизусть үренип алала, ончогор бир үнле тыгыда, јарт кычырып беригер.

Куштар омок чуркуразын!
Күн тыгыда чалызын!
Күски бүркүк күндерге жетире,
күндүлү школыс, јакшы болзын!
Јажыл өлөңдү јаланда
кандый ла ойын ойноорыс.
Энирде одунын јанында
сүүнчилү кожон кожондоорыс!

241 таскаду. Куучынды кычырала, карарта базылган сөстөргө баштаачыдан сурактар тургузыгар.

Төңдөрдө элбек кыралар жадыры. Койу арыш жайканат. Жаш сула көгөрөт. Гречиханын ак чечектери агарат. Жолдын сол жанында жажыл мырчак жайылат. Онын ары жанында күделинин чанкыр чечектери көрүнөт.

242 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөргө айдылачыдан сурактар тургузыгар.

1. Аркада күүк этти. 2. Тат темирди үрөп жат. 3. Кырдан мылтыктын табыжы угулды. 4. Энем кискеге сүт берди. 5. Атты камчыла сокпо. 6. Түште күн изүү тийген.

243 таскаду. Бу сөстөрдү төмөниги бажалыктар аайынча талдап, бичип алыгар.

Жодро, сула, мырчак, чалкан, чиби, аспак, тал, буудай, балан, согоно, мөш, тегенек, тараан, кайын, толоно, свёкла, терек, арбуз, арба, морковь, тайа, арыш, карагай.

Агааштар: ...

Мажаскту аштар: ...

Жыраалар: ...

Огород ажы: ...

244 таскаду. Бу сөстөрдү көргүзү аайынча кубултып бичигер. Сөстөрдүн учында турган тунгак туйуктар канайда кубулып турганын жартап айдып беригер.

Жараш — жаражы, тат, казык, час, торбок, тобырак, кыскаш, калып, ачап, чанак, таш, кайынтат, томонук, сарас, баш.

245 таскаду. Эрмектерди бичип, карарта базылган буквалардын алдыла чийү тартыгар. Олордын чын бичилерин айдып беригер.

1. Көнөкting түби ойыла берди. 2. Санаш күрегин кирнестеге экелип салды. 3. Жайгыда уйлардын сүди көптөди. 4. Мен мөштинг төзине отуруп алдым. 5. Бу суунын тайызын! 6. Жалаңда трактордын табыжы угулды.

246 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардын ордын керектү буквалар тургузыгар. Олордын чын бичилерин жартап айдып беригер.

1. Күкүр...тын табыжы тууларга жаңыланды. 2. Аш...ын түжүмин жылдан жылга бийиктедер аргалу. 3. Ага...тын терези баалу. 4. Энем меге жараш бөс...өнг чамча көктөди. 5. Ары...тын кылгазы жа-жарып келди. 6. Мее...те койлор отоп жүри.

247 таскаду. Озо баштап жайгыдагы агаш керегинде айдылган эрмектерди, онын кийининде кышкыдагы агаш керегинде айдылган эрмектерди бичип алыгар.

Жайгыда агаш ортозында жакшы да, сүүнчилү де. Кышкыда агаш ортозында тым, кунукчыл. Бастыра агаштар жазыл туры. Агаштын ортозындагы актар чечектерле бүркелди. Агаштарда ла жырааларда кар жадыры. Эртен-эңир кучкаштар кожондойт. Агаштын ортозында тым, эбиреде ак кебистий кар жадат. Балдар агаштын ортозына жилектеп, мешкелеп жүргилейт. Аңдар ичегенине жажынат. Тийин агаштын көңдөйинде кузук, мешке белетеп алган. Айу ичегенинде уйуктайт.

248 таскаду. Стихти бичип, точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар. Олордын чын бичилерин жартап айдып беригер.

Стройка.

Узун агаш... ар
булут...а једет.
Уур бел...ерди
машина көдүрет.
Кандый да јаан агаштар
калбакча ла бодолот.
Кызып калган кирпич...ер
кызыл күн...е јалтырайт.
Туралар...ын јабу...ы

тургуза ла эдилди.

Төрт толык...у тала...ы

туу...ый бийик көрүнди.

249 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар. Олордын чын бичилерин жартап айдып беригер.

1. Бис сени, төрөл јерис, өштү...е качан да бербезис. 2. Көл...ин јака...ында койу јыраа өзөт. 3. Үредү...е озочыл болгон кижии иш...е де озочыл болор. 4. Арка...а бийик-бийик тыт...ар турды. 5. Эки...ен бир...и айрыза, бир болор. 6. Тайга...а јүргөн анчылар јанып келди. 7. Мен ийдимле кожо кыр...а чыктым.

250 таскаду. „Айунын балазы“ деп куучынды кычырыгар; онын кажы ла бөлүгине бажалык сананып алыгар.

Айунын балазы.

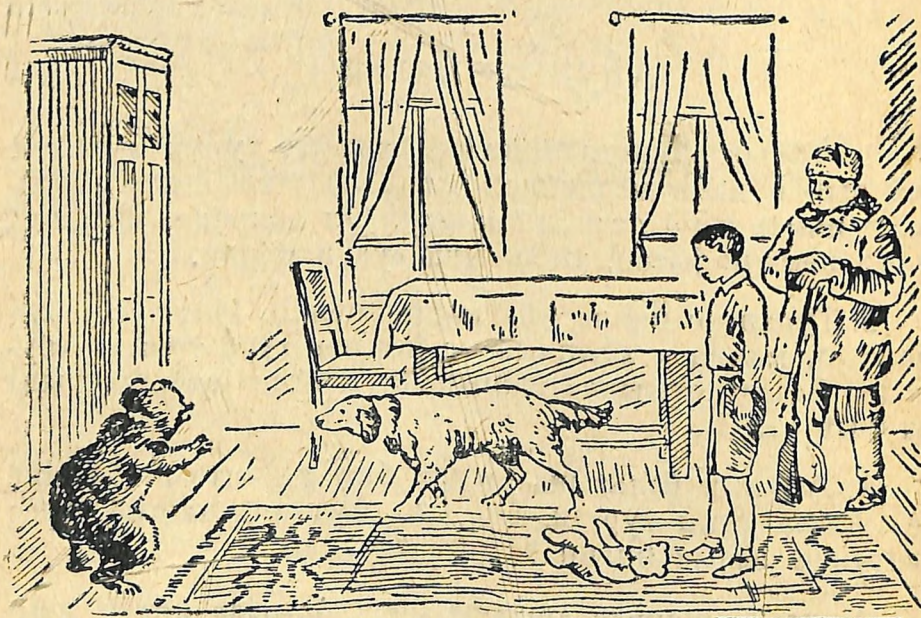
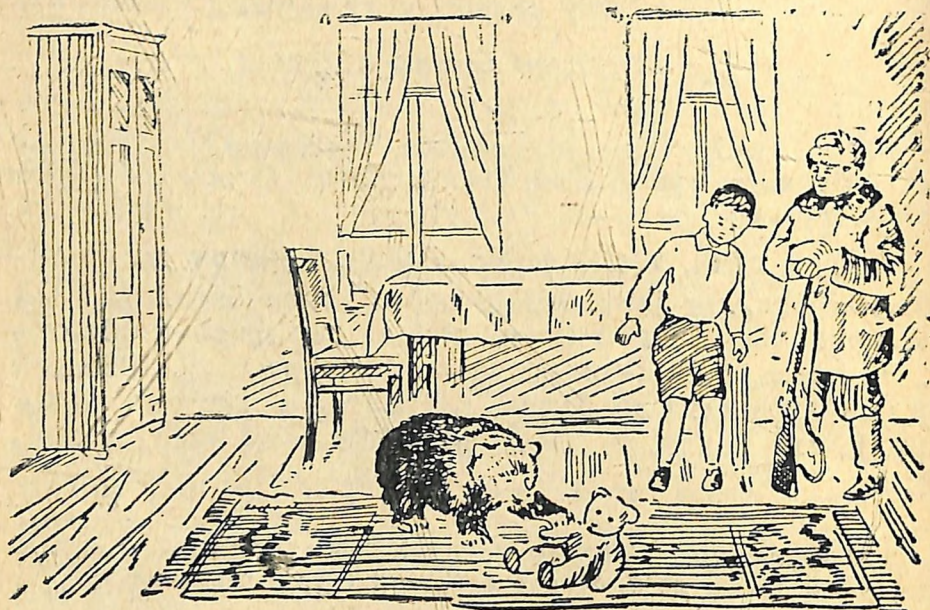
1. Такша айунын кичинек балазын тудуп әкелген. Айунын балазы меелейден әмеш ле јаан болгон. Туранын ичине ол јалтанбай кирди. Ол эбиреде ајыктап, ончо немени јытап, табажыла тудуп көрди.

2. Туранын ичине ийт кирип келди. Ийт түгин атрайтып, кичинек айылчынын јанына тура түшти. Айунын балазы толыкка кымынып, кийин табаштарына отуруп алды.

3. Айунын балазына јетире бир ле алтам болгон, је ийт аланзып турган. Ол озо баштап таныш әмес өштүнүн јыдын билип аларга сананды.

Бу өйдө кичинек айылчы он табажыла ийтти тумчугына тажыды. Байла, тын тажыган болор, ненин учун дезе, ийт туура калыйла, канылай берди.

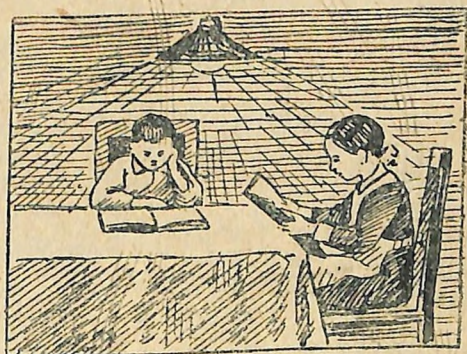
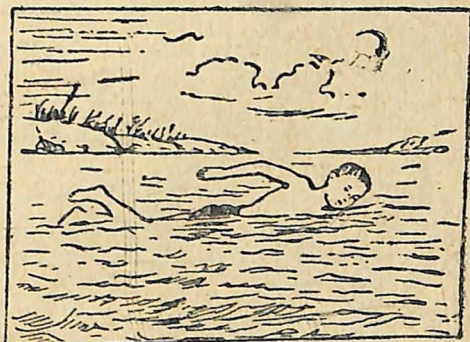
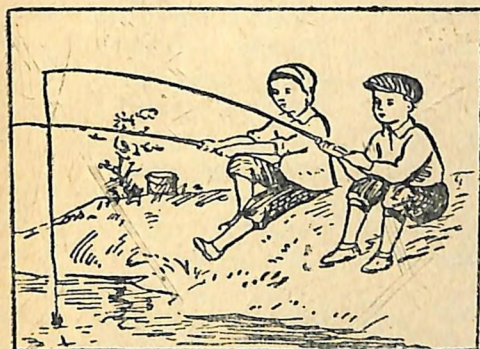
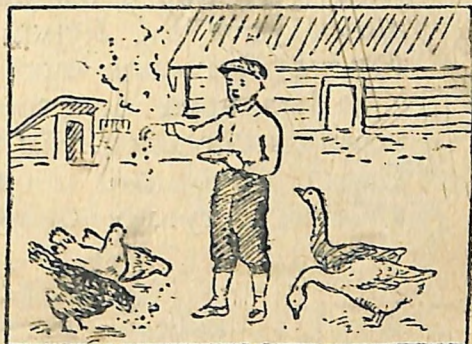
251 таскаду. Журуктарды аяктап көрөлө, кажы ла журук куучыннын кандый бөлүгине жараарын жартап айдып беригер.

Куучыннын кандый бөлүгине журук журабасан?
 Слер ол журукта нени жураар эдигер, айдып беригер.
 Кажы ла журукка бажалык сананып алыгар.

252 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрөлө, Санабай жай-
ды канайда өткүрген керегинде куучын айдып беригер.

Кажы ла журукка ат адап беригер.

Слер жайды бойыгар канайда өткүреригер, жайгыда нени
эдеригер, куучындап беригер.

253 *таскаду*. Стихтин сөстөриле мындый сурактарга кару беригер: комсомолдын солунтызы болорго, слер нени эдер учурлу? Пионерлер кандый болор учурлу?

Комсомолдын солунтызы болорго,
албатыны бисле оморкодорго,
иште, үредүде, Ленин ле Сталин чилеп,
токтоду жогынап ичкерлейли.
Көп жылдарга белетенип,
коммунисттерден тем алыгар,
Совет орооннын пионерлери,
албатыга тузалу болыгар.

БАЖАЛЫКТАР.

	стр.
1 §. Журук аайынча куучын өткүрери	3
2 §. Эрмек ле сөстөр	4
3 §. Сөстин уйези	7
4 §. Сөстин уйелеринен сөстөр бүдүрери	9
5 §. Сөсти бир жолдон экинчи жолго көчүрери	10
6 §. Табыштар ла буквалар	13
7 §. Жаан буквалар	15
8 §. Суракту эрмек	19
9 §. Кыйгылу эрмек	25
10 §. Табылу эрмек	28
11 §. Суракту, кыйгылу ла табылу эрмектер керегинде үренгенин катап көрөри	30
12 §. Предметтерди көргүзип турган сөстөр	31
13 §. Жаңыс предмет ле бир канча предметтер	37
14 §. Предметтердин действиелерин көргүзип турган сөстөр	38
15 §. Куучындар өткүрери	40
16 §. Действиелерди көргүзип турган сөстөр керегинде үренгенин катап көрөри	41
17 §. Журуктар аайынча куучындар өткүрери	45
18 §. Предметтердин аңылу темдектерин (признакта- рын) көргүзип турган сөстөр	46
19 §. Предметтердин аттары, аңылу темдектери ле действиелери (үренгенин катап көрөри)	50
20 §. Сөстин тазылы ла кожултазы	53
21 §. Сөстин согултазы	54
22 §. Кату ла жымжак үндү табыштар	55
23 §. Э ле е үндү буквалар	57
24 §. Чөйө айдылар үндү табыштар	57
25 §. Элес үндү табыштар	59
26 §. Үнгүр ле тунгак туйуктар	61
27 §. Эжерлү тунгак туйуктар бойлорына эжер үнгүр туйуктарга көчөри	62
28 §. Сөстин кожулталарында үнгүр ле тунгак туйук- тардын чын бичилери	64

29 §.	Эрмек керегинде үренгенин катап көрөри	. 66
30 §.	Баштаачы	. 68
31 §.	Айдылачы	. 69
32 §.	Баштаачы ла айдылачы керегинде үренгенин катап көрөри	. 72
33 §.	Эрмектин эчеги члендери	. 74
34 §.	Бастыра үренгенин катап көрөри керектү таскадулар	. 78

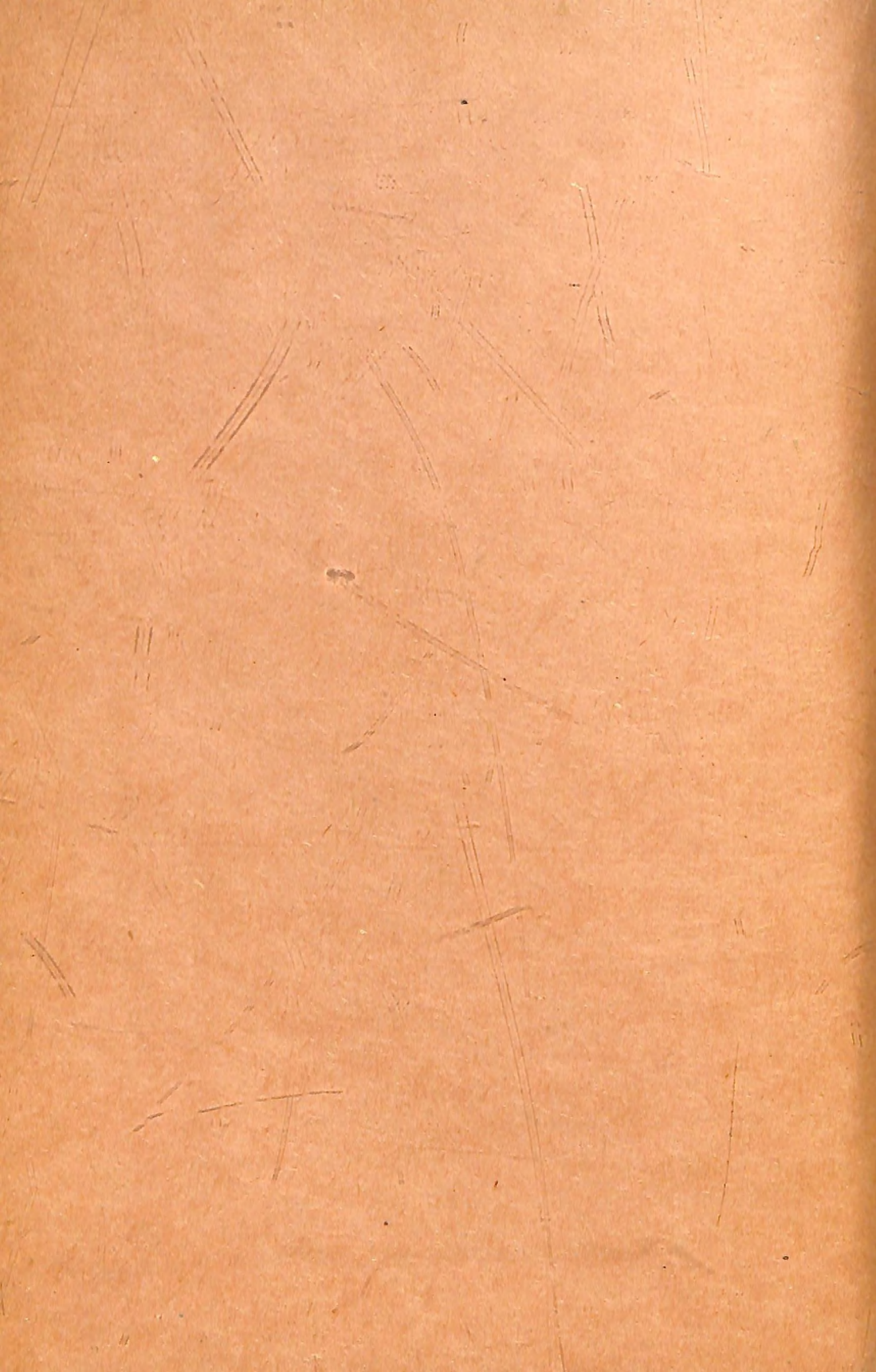
Редактор *Е. МУЛТУЕВА.*

Техн. редактор *С. Суразаков.*

Корректор *Сабашикина.*

АН 00376. Сдано в набор 29/VI-51 г. Подписано к печати 7/VIII-51 г. Объем 6 л.л.
Уч. изд. л. 6,5. Тираж 2000 экз. Заказ № 9. Цена 2 р. 30 коп.

г. Горно-Алтайск, типография облисполкома

Баазы 2 салк. 30 ак.
Цена руб. коп.

Н. П. КУЧИЯК и К. А. БЕДРЕЕВ

ГРАММАТИКА
алтайского языка II кл.
на алтайском языке